BİR ÇOK ANLAMLILIK FENOMENİ OLARAK DURUMSALLIK

Asiye Hande Nur BAŞAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

BİR ÇOK ANLAMLILIK FENOMENİ OLARAK DURUMSALLIK

Asiye Hande Nur BAŞAR

T.C.
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2019

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Asiye Hande Nur BAŞAR tarafından hazırlanan ‘‘Bir Çok Anlamlılık Fenomeni Olarak Durumsallık’’ başlıklı bu çalışma ...08.2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Türk Dili Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Dilek ERENOĞLU ATAİZİ

Başkan ……...

Üye ……...

Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Danışman

Üye ……..

Dr. Öğr. Üye. Nazmi ALAN

ONAY

…/08/2019

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

Enstitü Müdürü

../08/2019

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Asiye Hande Nur BAŞAR

ÖZET

BİR ÇOK ANLAMLILIK FENOMENİ OLARAK DURUMSALLIK

BAŞAR, Asiye Hande Nur

Yüksek Lisans-2019

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

Dilin kullanımı ile ilgili bir kavram olan durumsallık, sözcüklerin bağlam içerisinde edindikleri anlamların zihinde nasıl oluştuğunu ortaya koyan bir kavramdır. Durumsallık bunun için yer, zaman ve kişiler arası ilişkileri çözümleyerek kelimelerin bağlam içerisindeki anlamını bulmaya çalışır. Buna bağlı olarak kelimeler, farklı bağlamlar içinde yeni anlamlar kazanır ve çok anlamlılık meydana gelir.

Çok anlamlılığa sebebiyet veren anlam olayları olarak bildiğimiz anlam genişlemesi ve anlam daralması gibi olayların oluşmasına durumsallık temel hazırlamaktadır. Bu temeli, durumsallığın üç alt başlığı olan söylem alanı (ne olduğu), söylem biçemi (kimin kime söylediği) ve söylem kipi (nasıl söylediği) oluşturmaktadır.

Çalışmada senaryo metni bağlamı dikkate alınarak bağlam içerisinde kelimelerin aldığı yeni anlamlar incelenmiş ve taranan metinden sağlanan verilerle bu yeni anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu tespit edilen kelimeler Halliday'in durumsallık teorisine göre incelenmiş ve tablolar halinde çözümlenerek sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *bağlam, durumsallık, çok anlamlılık, anlambilim.*

ABSTRACT

A POLYSEMY PHENOMENON: THE CONTEXT OF SITUATION

BAŞAR, Asiye Hande Nur

Master Degree-2019

Department of Turkish Language and Literature

Field of Turkish Language

Adviser: Prof. Dr. Erdoğan BOZ

The context of situation, which is a concept related to the use of language, is a concept that reveals how the meanings of the words within the context are formed in the mind. Contingency tries to find the meaning of words within context by analyzing place, time and people. Accordingly, the word gains new meanings in different contexts, and multiple meanings occur.

The context of situation prepares the basis for the formation of situations such as meaning broadening and meaning narrowing, which we know as meaning events causing polysemy. The basis of this is the discourse area (what it is), the discourse style (who says it to whom) and the mode of discourse (how it says it), which are the three subtitles of the context of situation.

In this study, by considering the context of the script, the new meanings of the words in the context were examined and the new meanings were tried to be determined by the data obtained from the scanned text. These words were analyzed according to Halliday's the context of situation theory and analyzed in tables and the result was reached.

Key words: *the context of situation, contextuality, polysemy, semantics.*

İÇİNDEKİLER

ÖZET V

ABSTRACT VI

İÇİNDEKİLER VIII

ŞEKİLLER LİSTESİ XI

TABLOLAR LİSTESİ XII

KISALTMALAR XIII

EKLER LİSTESİ XIV

ÖNSÖZ XV

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

ÇOK ANLAMLILIK VE DURUMSALLIK

1.1. Çok Anlamlılık……2

1.1.1.Çok Anlamlılık Tanımları……..2

1.1.2.Çok Anlamlılık İle Karıştırılan Kavramlar……5

1.1.2.1.Eşadlılık……...5

1.1.2.2.Anlam Bulanıklığı……...7

1.1.3.Çok Anlamlılığa Bağlamsal Yaklaşım……...7

1.1.3.1.Sözlükbirimlerdeki Çok Anlamlılığı Sağlayan Modülasyon Fenomenleri……9

1.1.3.1.1.Benzetme……11

1.1.3.1.2.Aktarmalar……...11

1.1.3.1.3.Genelleşme……..12

1.1.3.1.4.Mecazlaşma…….13

1.1.3.1.5.Söz Eksiltme……... 13

1.1.3.1.6.Argolaşma……14

1.1.3.1.7.Sözcük Türü Değişmesi……...14

1.1.3.1.8.Şaka Yollu İfade……..15

1.2. Durumsallık…….15

1.2.1.Dramacı Yaklaşım Sosyolojisinde Durum Kavramı…….15

1.2.2.Dilbilim ve Durumsallık……....21

1.2.2.1.Erken Dönem Durumsallık Araştırmaları…….. 21

1.2.2.2.Geç Dönem Durumsallık Araştırmaları……..25

2. BÖLÜM

REHA ERDEM'İN "KORKUYORUM ANNE" İSİMLİ SİNEMA FİLMİNDE DURUMSALLIĞA BAĞLI ÇOK ANLAMLILIK

2.1. İsim 37

2.1.1.Abla…….38

2.1.2.Anne……41

2.1.3.Baba……44

2.1.4.Erkek……...46

2.1.5.Et……48

2.2. Sıfat 52

2.2.1.Derin……...52

2.2.2.Güzel……...54

2.2.3.İyi……59

2.2.4.Zor……...61

2.3.Fiil……..64

2.3.1.Tut-……..64

2.3.2.Unut-……...66

2.3.3.Söyle-……..72

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ…….. 76

KAYNAKÇA..... ..79

EKLER..... 83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Pethö'nün (2001:181) Çok Anlamlılık Ölçütleri 6

Şekil 2: Karaağaç'ın (2005: 58) Eşadlılık Ölçütleri 6

Şekil 3: Beaugrande ve Dressler'in (2002) Metinsellik Ölçütleri 31

Şekil 4: Bruce ve Newman'ın (1978:197) Plan Teorisi Sınıflandırması 34

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Durumsallığa Bağlı Çok Anlamlı İsimler Tablosu……...56

Tablo 2: Durumsallığa Bağlı Çok Anlamlı Sıfatlar Tablosu……..62

Tablo 3: Durumsallığa Bağlı Çok Anlamlı Fiiller Tablosu……74

KISALTMALAR

bk:	bakınız
çev:	çeviren
dü:	düzenleyen
GTS:	Güncel Türkçe Sözlük
KL:	Kubbealtı Lügati
s:	sayfa
TCP:	Truth conditional Pragmatics

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Taranan Eser Listesi 86

Ek 2: Terim Dizini (Türkçe-İngilizce) 87

Ek 3: Terim Dizini (İngilizceTürkçe)……..87

ÖN SÖZ

Alanyazınında çok anlamlılık, bağlam bağımsız ve bağlam bağımlı olarak araştırılagelmiştir. Bağlam bağımlı anlam kazanma yollarından bahsettiğimizde durumsallık kavramına değinmek oldukça yerinde olacaktır. Durumsallık kavramı, bir kelimenin anlamının bağlam ya da durum içerisinde kazandığı anlamın zihnimizde nasıl yer ettiği ile ilgilenir.

Kelimeler anlamlarını üretildikleri ortamda kazanmaktadırlar. İnsanlar günlük hayatlarında kullandıkları kelimelere anlamlarını bulundukları durum içerisinde verirler. Fakat bu bilişsel süreç kanıksandığı için bunu fark etmeyiz. İngiliz dilbilimci Halliday bu bilimsel süreci durumsallık olarak adlandırır.

Bu çalışmada bir kelimenin bağlam bağımlı olarak yeni anlam kazanma yollarının zihnimizde nasıl çalıştığı gösterilmek istenmiştir. Bağlamın daha somut bir şekilde görülebilmesi için de senaryo metni üzerinden çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonunda görülecektir ki çok anlamlılığa sebep olarak bildiğimiz anlam olaylarının temelinde durumsallık vardır.

Bu tezin yazım aşaması tıpkı tezin kendi iç yapısı gibi iki ana bölüme ayrılmıştır. Tezin çok iyi ilerleyen teori bölümünü yazdıktan sonra mücadele gereken fakat sonunda bana çok şey katan bir rahatsızlığa yakalandım. Bu zor zamanlarımda ve lisansüstü eğitimim boyunca bana büyük bir özveri ile rehberlik eden saygıdeğer hocam ve tez danışmanın Prof. Dr. Erdoğan BOZ'a teşekkürü borç bilirim. Eğitim ve tez sürecimde sevecenliği ve deneyimiyle her daim yardımcı olan Dr. Duygu KAMACI

GENCER'e teşekkür etmek isterim. Ders ve tez döneminde bir diğer yarım gibi olan sevgili arkadaşım Esra AKTAŞ'a teşekkür ederim. Maddi ve manevi desteklerini daima yanımda hissettiğim sevgili annem Ayşe Sıtdık BAŞAR, babam Haydar BAŞAR ve kız kardeşim Gamzenur BAŞAR'a teşekkür ediyorum. Duygusal desteklerini hiç esirgemeyen sevgili teyzem Zeynep ACUN, kuzenim Elif ARA, telefonu her açtığımda beni sesiyle kucaklayan halam Tıfliye CÜCİOĞLU ve tecrübesiyle ve tatlı diliyle daima yanımda olan sevgili teyzem Fatma ARA'ya teşekkür ederim. Tezimin duygusal olarak zor geçen döneminde vefat eden sevgili babaannem Gülsever BAŞAR'a da burada teşekkür etmek isterim. Son olarak da zor bir dönemimde hayatıma giren fakat o hayatı ışığıyla dolduran sevgili nişanlım A. Ozan TÜRKOLUK'a gönülden teşekkürlerimi sunuyorum.

Asiye Hande Nur Başar

Ağustos 2019-Eskişehir

GİRİŞ

Bir kelimenin yeni anlamlar kazanması boyutunu inceleme konusu edinen durumsallık, anlambilim ve metinbilim alanlarının ortak kavramlarındandır. Bu çalışmada durumsallık, anlambilim kuralları çerçevesinde ve bağlam bağımlılık esas alınarak çok anlamlılığı sağlayan bir unsur olarak incelenecektir.

Herkes tarafından bilinen bir ifadeyle 'aynı kelimenin birbiriyle ilişkili birden fazla anlamı olması' olarak tanımlanan çok anlamlılık, temel olarak benzetme, aktarma, genelleşme, özelleşme, mecazlaşma, söz eksiltme, argolaşma, sözcük türü değişmesi, çatı değiştirme ve şaka yollu ifade gibi alt başlıklarını altında toplayan anlam genişlemesi kavramı ile açıklanmaktadır. Bir kelime, anlam genişlemesi olayları aracılığıyla temel anlamı ile bağlantılı olan yeni anlamlarını kazanmaktadır. Fakat bu anlam genişlemesi olayları da bir bağlam içerisinde gerçekleşmektedir. Bu noktada da devreye durumsallık kavramı girmektedir. Durumsallık kavramı bir kelimenin anlamının bir durum ya da bağlam içerisinde nasıl oluştuğunu inceler. Diğer bir deyişle anlam genişlemesinin bilişsel olarak nasıl çalıştığını durumsallık ile anlarız. Bu çalışmada ise bir senaryo metni incelenerek orada sıklıkla geçen sıfat, isim ve yüklem türündeki sözcüklerin bağlam içerisinde anlam genişlemesi yoluyla hangi yeni anlamları kazandığı incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde çok anlamlılık kavramının alanyazındaki yeri hakkında bilgi verilmiş ve bağlam bağımlı anlambilim kuramları tanıtılmıştır. Durumsallık başlığı altında ise erken ve geç dönem alanyazını bilgileri verilmiş kavram şemalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra çok anlamlılık, anlam genişlemesi ve durumsallık kavramları hakkında bilgi verilmiş ve uygulama kısmına temel oluşturmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise inceleme bölümü olup bütünce kabul edilen eser bağlamında çok anlamlı isim, sıfat ve fiillere durumsallık açısından bakılmış olup elde edilen bulgular ortaya konularak sonuca yer verilmiştir.

1. BÖLÜM

ÇOK ANLAMLILIK, ANLAM GENİŞLEMESİ VE DURUMSALLIK

1.1. Çok Anlamlılık

1.1.1. Çok Anlamlılık Tanımları

Modern dilbilimde kullanıldığı anlamda *'çok anlamlılık (polysemy)'* ilk kez 19. yüzyıl sonlarında Fransız anlambilim uzmanı Michel Breal tarafından kullanılmıştır (Nerlich, 2003: 49). Fakat Breal'den önce de bir kelimenin birden fazla anlamı olması üzerine çalışmalar yapılmıştır. Hatta 'çok anlamlılık' kavramının kökleri Yunan felsefesine kadar götürülebilmektedir. Ünlü düşünür Platon, *Cratylus* adlı çalışmasında çok anlamlılıktan bahsetmiş. Fakat çok anlamlılığı daha sonra literatürde *eşadlılık* olarak geçecek 'biçimi aynı anlamları ayrı' kelimeler için kullanılan dilbilim terimi ile birlikte verilmiştir. Fakat Platon'un bu sınıflandırması Stoacılarca yıkılmaya başlanmıştır. Stoacılar, çok anlamlılığı *'çok isimli (manynamed)'* başlığı altında aynı nesnenin nasıl farklı isimler alabildiğini araştırmışlardır. Çok anlamlılığı daha modern anlamda Dante, şiiri tanımlamak için kullanmıştır. 19. yüzyıla geldiğimizde ise Breal, anlambilimi yeni bir bilim dalı olarak tanımlama girişiminde bulunmuştur. Bu konudaki çalışmalarını yürütürken de ortaya 'polysemie' terimini atmıştır. Breal 'polysemie' başlığı altında çok anlamlılığı bilişsel olarak ele almıştır (Nerlich, 2003: 58-60).

19. yüzyılın sonlarına geldiğimizde ise yapısalcı anlam bilimciler, kelimelerin farklı yorumlarının arasındaki ilişkiyi araştırırken bilişsel dilbilim araştırmacıları ise, 'kelimelerin anlamları, temsil ettikleri kavramlarla alakalı şekilde ele alınmalıdır ve kelimenin alışılmamış kullanımları bu kavramlara referans yapılarak açıklanmalıdır'

görüşünü savunmaktadırlar. Ayrıca, aynı dönemde doğal dil işleme (natural language processing) çok anlamlılığın yarattığı müphemlikle ve bu müphemliği açıklaştırma (disambiguation) konusuyla ilgilenir (Pethö, 2001: 175-176). Bu araştırmacılardan Nunberg (1979) *edimsel çok anlamlılık teorisini* ortaya atar. Bu teoriye göre, çok anlamlılık sistematiktir ve bir referans problemidir.

(1) 'Makarna salatası masa ikide oturuyor.'

Bu cümle günlük hayatımızda kullandığımızda kulağa absürt gelebilir. Fakat bir restoranda garsonların arasında geçen bir diyalogda oldukça mantıklıdır. Garsonlar 'makarna salatası' diyerek masa ikide oturan ve siparişi makarna salatası olan kişiyi kastediyordur. Nunberg (1979: 155), bunu göndergesel değişkenlik (referential variation) olarak adlandırır. Burada referans dinleyen ve konuşan arasındaki iş birliğine bağlıdır. Dinleyen, konuşanın aklından geçenleri anlayabilirse bu başarılı bir iletişim olarak adlandırılır. Nunberg kelimeyi tek sözlüksel birim olarak tanımlamış, ikincil anlamların ise gönderim ile kazanıldığını iddia etmiştir (1979: 174).

Günümüz anlambilim alanyazınını taradığımızda ise çok anlamlılığın, birçok dilbilimci tarafından tanımlanmış olduğunu görürüz. Pethö (2001: 176), çok anlamlılığı bir kelimenin, anlamının bakış açısına göre nasıl tanımlandığının önemi olmaksızın iki ya da daha fazla anlama sahip olması olarak tanımlar. Bağlamı dışlayan bu tanımda, kelime sözlüğün bir elementi (lexical item) olarak alınır. Ayrıca bu tanıma göre (2001:178) kelimenin sahip olduğu iki veya daha fazla anlam birbiriyle alakalı olmalıdır. Fakat Pethö, aynı çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bir kelimenin, aynı sözlükbirim içerisinde olsa bile, farklı bağlamlarda birden fazla yorumu olabileceği görüşünü de akılda tutmak gerektiğini söyler.

Doğan Aksan (2006: 70-71) ise çok anlamlılığı anlam aktarması ana başlığının altında ele alır:

> *'Aktarmalarda anlatılmak istenen kavram, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılır, böylece gösterge yeni bir anlam kazanır. Değişik etkenlerle bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olmasına çok anlamlılık adını veririz. Çok anlamlılıkta gösterge temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazanmaktadır.'*

İngiliz dilbilim ekolünün takipçilerinden olan Lynne Murphy (2010:83) ise farklı bağlamlarda aynı kelime formunun farklı anlamsal yorumlara sahip olabileceği kabulü ile tanımına başlar. Daha sonra 'tek bir sözlükbirimin birbiriyle alakalı birden fazla anlamı varsa o sözcük çok anlamlıdır' der. Cruse ise (2000: 96) tek bir sözcüğün bağlamdan bağlama anlamında değişiklikler olmasının rastgele olmadığını düşünür. Ayrıca bu birden fazla anlamın sözlükbilim ile olan ilişkisi üzerine fikir yürütür. Öncelikle çok anlamlılığa iki farklı bakış açısıyla bakar (2000: 97):

I. Tek anlamlı (monosemic) yaklaşım: Bu yaklaşıma göre yeni anlamlar, sözlükte var olan kelimelerden üretilir. Eğer kişinin bir kelimeyi yorumlaması, aynı formdaki kelimenin bir uzantısıysa sözlüğe o anlamlardan sadece bir tanesi kaydedilmeli, diğeri anlambilimsel kuralların operasyonuna bırakılmalıdır. Örneğin bu görüşe göre, '*Hasan tekrar içmeye başladı.*' cümlesinde sadece iç- 'sıvı tüketme eylemi' olarak sözlüğe geçirilmelidir.

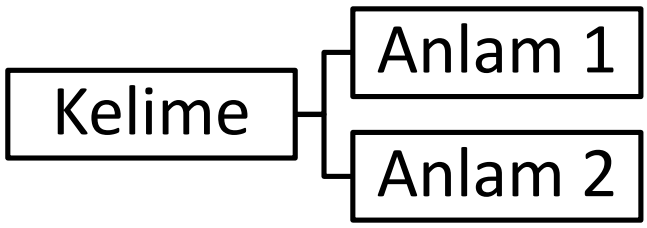
II. Çok anlamlı (polysemic) yaklaşım: Bu yaklaşıma göre sözlükteki anlamlar toplum tarafından kabul edilmiş ve anonim olmuş olanlardır. Anlambilimsel kurallar da anlamın 'potansiyel' uzantılarını kapsar. Bu görüş, tek anlamlı görüşün tersine bir kelime benzer bağlamlarda yaygın olarak kullanılıyorsa sözlüğe eklenmelidir. Yani yukarıdaki örneğe dönecek olursak, sözlüğe hem 'sıvı tüketme eylemi' hem de 'alkollü içecek tüketme eylemi' alınmalıdır. Çünkü alkol tüketimi için sadece iç- eyleminin kullanılması artık topluma mal olmuştur. İki görüşün ortak noktası ise sözlükte **içmek** eylemi başlığı altında her içecek için ayrı bir alt başlık açılmasına gerek olmadığı ve bunların çok anlamlılık yaratmadığı doğrultusundaki görüştür.

Günümüzde birinin 'çok anlamlılaşma' olarak adlandırdığı şey, Turgot için bir kelimenin temel fikrinin ikincil fikre yayılma şeklinin sonucudur. O zaman kelime, temel olana bakılmaksızın yalnızca ikincil anlama dayanarak diğer fikirler için yeni uzantısında kullanılır. Örneğin, yeni metaforlar zihinde yeni anlamlar türetir, kelimenin tam anlamıyla karşıt olan bir anlam ortaya çıktığı bir noktaya gelene kadar yeni anlamlar üst üste konulur (1756: 105b akt. Nerlich, 2003:52).

1.1.2. Çok Anlamlılık ile Karıştırılan Kavramlar

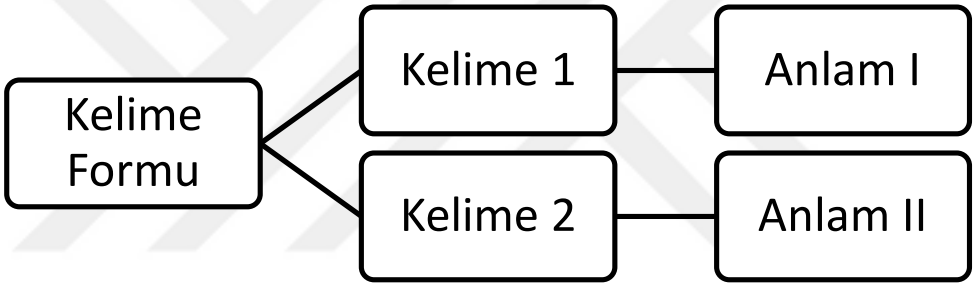
1.1.2.1. Eşadlılık

Çok anlamlılık tanımlarında gördüğümüz üzere kelimenin bir ya da daha fazla anlamının birbiriyle alakası olmalıdır. Eğer bir kelime iki veya daha fazla anlama sahipse ve bu anlamlar arasında bir anlamsal bir bağlantı yoksa bu durumun adı *eşadlılıktır (homonymy).*

Şekil 1. Çok Anlamlılık Şeması

Şekil 1'de görüldüğü üzere, aynı kelime ya da sözlükbirim farklı okumalara (interpretation) sahipse çok anlamlıdır (Pethö, 2001: 181).

Şekil 2. Eşadlılık Şeması

Şekil 2'de ise aynı kelime formu fakat iki farklı kelime olarak sözlükte yerini almış sözcükler vardır. Örneğin, *yaz (mevsim)* ve *yaz-* eylemi bu gruba girer.

Bugün çok anlamlı görünen kelimelerin geçmişinde eşadlılık olabilmektedir. Ya da tam tersi, geçmişteki anlam ilişkisi unutulduğu için bugün eşadlı olarak etiketlenen kelimeler vardır (Karaağaç, 2005: 58). Yani, iki anlam olayı arasında çizgi oldukça müphemdir. Bu müphemiyeti ortadan kaldırmak için etimoloji bir çıkış yolu olabilmektedir. Bu konuda İngiliz dilbilimci Murphy de aynı görüştedir. Murhpy çok

anlamlılık ve eşadlılık arasındaki fark art zamanlı bir çalışma ile çözülebilir, (2010: 87) der.

1.1.2.2. Anlam Bulanıklığı

Çok anlamlılığın, anlam bulanıklığı (ambiguity) ile karıştırılması çoğu dilde bazı çok anlamlı kelimelerin eşadlı kelimelerle karışmasından kaynaklanmaktadır (Aksan, 2005: 72).

(2) 'Çaya gittiler.'

(2) numaralı örnekte bağlam dışı kullanımda anlam bulanıklığı oluşmaktadır. Mümkün olan anlamlar: bitki olan çayı toplamaya gittiler (hasat), oturup çay içmeye gittiler (içecek), çayın kenarına gittiler (akarsu).

Aksan (2005:72), bir kelimenin anlam bulanıklığının giderilmesinin ancak durum bağlamıyla bağlantılı olan edim ile çözülebileceğini söyler.

1.1.3. Çok Anlamlılığa Bağlamsal Yaklaşım

Bağlam bağımlılık (contextualism), dil felsefesinde, dilsel ifadelerin içeriği bağlamsal parametrelerden kaynaklanır ve bu içerik sadece bağlam içerisinde anlam ifade etmektedir (Polguere, 2015: 54). Dilsel ifadeler çok genel bir sınıfı kaplıyor olmakla birlikte bağlam bağımlılık tüm sözlükselbirim sınıflarına da uygulanabilmektedir. Bu uygulamayı destekleyen dilbilim yaklaşımlarının başında *Truth-Conditional Pragmatics (TCP)* gelir. TCP yaklaşımına göre, bir sözlükbirimin birbiriyle alakalı birden fazla anlama sahip olması bağlam içerisinde *'modüle edilmesi (modulated)'* ile gerçekleşir. Bu modülasyon içerisinde, anlam daralması ve genişlemesi ana başlığı altında benzetmeler, aktarmalar, mecazlaşma ve muhtemel diğer anlam değişim fenomenleri bulunmaktadır. Özetlemek gerekirse çok anlamlı bir birimin sahip

olduğu anlamlar modülasyon ilişkilerinden doğmuştur (Recanati, 2017: 379-381). Burada söylenmek istenen bir anlamdan alakalı diğer anlamların türemesi modülasyon işlemleri aracılığı ile elde edilir. Modülasyon işlemleri ise bağlam bağımlı bir şekilde gerçekleşir. Örneğin 'içmek' eylemini ele alalım. Bu çok anlamlı bir eylemdir, hem sıvı bir şeyler tüketmek anlamına hem de alkol kullanmak anlamına gelmektedir. Hangi anlamı birincil alırsak alalım sistem aynı şekilde işler. İkincil anlam, birinci anlamdan modülasyonun temel fenomenleri olan anlam genişlemesi ya da daralması yoluyla doğmuştur. Benveniste (1974: 227) de modülasyonun çok anlamlılığın kaynağı olduğunu düşünmektedir. Ona göre süreç şu şekilde işler: Modülasyon yoluyla türetilen yeni anlamlar gelenekselleşir. Zaten anlam genişlemesi de bu gelenekselleşme (conventionality) sürecinin sonucudur. Örneğin 'yutmak' eylemi birincil olarak sindirim sistemi olan canlılar için kullanılır. Fakat, aynı zamanda ATM'ler için de kullanılır. Bu çok anlamlılığın sebebi ise Benveniste'nin bahsettiği süreçte saklıdır.

(3) 'ATM kartımı yuttu.'

(3) numaralı örnekte, 'yutmak' eylemi modüle edilmiş yani anlam genişlemesine uğrayarak ilk anlamla bağlantılı olmak üzere yeni bir anlam kazanmıştır. Bu yeni anlam ise kullanıldığı bağlam içerisinde gelenekselleşir ve yeni bir sözlükbirim haline gelir. Yani, çok anlamlılık iki taraflı bir fenomendir. Hem anlamların modülasyon yoluyla türediği üretken (generative) hem de anlamların bellekte depolandığı geleneksel (conventional) yönü vardır (Recanati, 2017: 382). Yani, yeni anlamlar modülasyon yoluyla doğar ve belleklerimize yerleşerek gelenekselleşir.

Alan Cruse'a (1986: 1-16) göre ise kelime anlamının tamamıyla mevcut ve potansiyel bağlamları ile ilişkili olarak ortaya çıktığı varsayılır. Biz izole kelimelerle iletişim kurmayız; kelimeler mesajların taşıyıcısı değildir, onlar kendi başlarına

‘mantıklı’ değillerdir; tek başlarına alınamaz, doğru veya yanlış, güzel, uygun, paradoksal ya da orijinal olamazlar. Kelimeler kendi anlamsal özellikleri vasıtasıyla daha karmaşık birimlerin anlamlarına katkıda bulunur. Ancak tek başlarına, bizim en canlı ve doğrudan dil tecrübemizi vurgulamazlar. Biz sözcelerle[1] iletişim kurarız; bu nedenle, sözcelerle ilgili sezgilerimizin tek başına kelimelerle ilgili olanlardan daha keskin, daha net ve daha güvenilir olacağını varsaymak makul görünmektedir. Öyleyse bir kelimenin anlamının bağlamsal ilişkilerine tamamen yansıdığını söyleyebiliriz; aslında, daha da ileri giderek 'bir kelimenin anlamının bağlamsal ilişkilerden oluştuğunu' söyleyebiliriz.

1.1.3.1.Sözlükbirimlerdeki Çok Anlamlılığı Sağlayan Modülasyon Fenomenleri

Modülasyon fenomenleri yukarıda belirtildiği gibi temelde anlam genişlemesi ve daralması temelinde gerçekleşen anlam olaylarıdır.

Bir göstergenin önceden temsil ettiği anlamın artık bir kısmını ifade etmesi *anlam daralması (narrowing)*, bir göstergenin önceden bir bölümünü temsil ettiği anlamın bugün daha geniş anlam alanını temsil etmesi ise *anlam genişlemesi (broadening)* olarak adlandırılır (Aksan, 2006: 90-91). Örneğin, *iç-* eylemi *herhangi bir sıvı tüketmek* anlamında ya da sadece *alkol tüketmek* anlamında kullanılabilir.

(4) ‘Ameliyattan sonra Ayşe sadece pipetle içebiliyordu.’

(5) ‘Karaciğer ameliyatından sonra Ahmet bir daha içmeyeceğine yemin etti.’

[1] Sözce (utterance): bir konuşurun iki durak(lama) arasında ürettiği söz birimi. Sözce tek bir sözcükten ya da birkaç tümceden oluşabilir. Dil yetisi kapsamında olan soyut tümce kavramına karşılık sözce, somut dil kullanımına ilişkin bir kavramdır. (Kocaman, İmer ve Özsoy, 2011: 228).

(5) numaralı cümlede *iç-* eylemi *alkol tüketmek* anlamında olduğu için anlam daralmasına bir örnek niteliğindedir. (4) numaralı cümlede ise *tüm sıvıları tüketmek* anlamına gelen *iç-* eylemi bir anlam genişlemesi örneği teşkil etmektedir.

Modülasyon ile yeni anlam kazanan sözlükbirimin geçirdiği süreçler o sözlükbirime yeni anlam girdisi ile sonuçlanır. Fischer bu konuda Recanati'nin bahsetmiş olduğu sürece oldukça benzer bir süreçten bahseder. Fischer'a göre (1998: 5) yeni anlamlar anlık oluşum ile oluşmakta daha sonra Recanati'nin modülasyon sürecine benzer bir şekilde yeni öge (neogolism) haline gelmektedir. Son aşama olarak da genel dile kazandırılarak sözlüksel bir unsur olmaktadır, ki bu son aşama da Recanati'nin gelenekselleşme olgusuna denk düşer.

Fischer'ın bahsettiği anlık oluşum basamağı aslında bağlam bağımlı bir şekilde gerçekleşen konuşucunun önceden deneyimlediği ya da yeni karşılaştığı nesne ya da olaya karşı gönderimde bulunmasını sağlayan yeni oluşumlardır (Bussmann, 1996: 805-806). Fakat her anlık oluşum toplum tarafından kabul görmeyebilmektedir. Toplum tarafından kabul görenler yeni öge olurken diğerleri bu süreçten elenir (Crystal: 2008: 329). Yerleşikleşme ya da gelenekselleşme kısmı ise dilin toplumsallık boyutu ile ilgili bir kavramdır. Sözlükbirime yeni anlam girdisi, ancak toplum bu yeni girdiyi metinlerde belli sıklıkta kullandığında, yayılım kazandığında ve zaman direnci gösterdiğinde yerleşikleşmiş olur (Bozkurt, 2017: 56).

Dillerde çok anlamlılığın ortaya çıkışının şöyle bir akışta meydana geldiği varsayılır: Yeni bir durumla karşılaşan dil kullanıcıları o durum için yeni bir sözcük üretmektense mevcut sözcükleri yeni anlam alanları içerisinde kullanırlar. Hatta radikal edimbilimciler 'çok anlamlılık, kodlanmış kavramlar ve bağlamsal bilgiler temelinde

sonuca varılan kastedilmiş anlamların vasıtasıyla edimsel bir sürecin sonucudur' der. (Sperber ve Wilson, 1998: 197). Yani, bir kelimenin birden fazla olan anlamları, zihnimizde bireysel ya da toplumsal olarak yaşadığımız olaylar sonucunda modülasyon sürecinden geçerek ortaya çıkar.

1.1.3.1.1. Benzetme (Simile)

Benzetme, bir nesnenin ya da eylemin özelliğini bir başkasından yararlanarak ya da onu anımsatma yoluyla gerçekleştirmesidir (Kocaman, İmer ve Özsoy, 2011: 49). Benzetmeler aktarmaların ilk aşamasıdır. Benzetmede nesne ya da hareketin daha iyi anlaşılması için başka bir nesne ya da hareketten yararlanılır (Aksan, 2006: 61).

Eksiksiz benzetmelerde dört öğe vardır. Bir örnekle açıklamak gerekirse: 'Odun gibi kalın kafalısın.' 1) Benzetmeye konu olan nesne, varlık, benzetilen (kafa), 2) Kendisine benzetilen (odun), 3) Benzetme yönü (kalınlık), 4) Benzetme ilgeci (gibi). Bu öğelerin biri ya da ikisi olmadan da benzetme oluşturulabilir: 'odun gibi kafa ya da odun kafa gibi'

Benzetmeler, gerçek anlamdan mecaz anlama geçişin eşiklerinden birisini oluşturur (Uğur, 2007; 49). Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi odun gibi kalın kafalısın örneğinde benzetme yapılırken mecaz anlama da geçilmiştir. Uğur'a göre (2007; 49) benzetmenin mecaz anlam içermesinin koşulu, benzeyenin ya da kendisine benzetilenin, diğerine göre daha baskın bir nitelik taşıması gerektiğidir. Bu iki temel öğe nitelikçe eşit ya da eşite yakın ise mecaz oluşmaz.

1.1.3.1.2. Aktarmalar (Metaphor)

Aktarmalar da çok anlamlılık başlığı altına giren bir anlam çoğaltma yöntemidir. Aktarmaların sistematiği ise şu şekilde çalışır: Anlatılmak istenen kavram onunla bir yönden ilişkisi olan başka bir kavram üzerinden anlatılır (Aksan, 2006: 62). Bu Nunberg'in bir göstergenin yeni anlamlar kazanarak çok anlamlılığın yakalanması tezine çok benzer. Örneğin, bir çiftçinin 'Benim bu tarlada üç elim ayağım var' cümlesinde 'üç el ayak' çiftçinin 'üç çalışanını' ifade etmektedir. Burada çiftçinin fiziksel olarak kendi eli ve ayağıyla gerçekleştireceği işi onun yerine işçilerinin yapması bu aktarmayı doğurmuştur. Aynı şekilde bilgisayar imini hareket ettiren donanıma da ufaklığı ve şeklinin benzemesi sebebiyle 'fare' denmektedir.

Her ne kadar aktarmalar -belli bir kural dahilinde oluştukları için- sistematik çok anlamlılık başlığı altında alınsalar da edimsel ve bağlamsal özellikleri de bulunmaktadır. Yani, aslında aktarmalar konuşucunun yeni bir şeyi anlatmak için bilinen bir göstergeyi kullanma stratejisidir (Uçar, 2009 :43). Örneğin, bir araba kullanıcısı arabasını park ettiği yerin önüne başkasının park ettiğini görünce 'Biri beni buraya sıkıştırmış' cümlesini kullanabilir. Burada 'ben' aslında 'araba' anlamındadır. Fakat hiçbir sözlükte 'ben' kelimesinin karşısında 'araba' anlamını bulmak mümkün değildir (Murphy, 2010: 98).

'Çöpü boşalttım.' cümlesinde hem *çöp kutusunun içini boşalttım* hem de *çöpün kendisini konteynıra* boşalttım anlamı vardır.

Ya da '*Salsa dinlemeyi severim'* örneğinde ise *salsa dansında çalınan müziği severim* anlamı vardır. Bu gibi örnekler de aktarmaların parça bütün ilişkisi ile nasıl kurulduğunu göstermektedir.

1.1.3.1.3. Genelleşme (Generilazition)

Vardar, genelleşmeyi "anlamlı bir birimin içeriğinin daha kapsamlı bir duruma gelmesi" olarak tanımlar (2002: 101).

Bir sözlükbirim anlam boşalması ile sözlükten çıkar ve bir varlığın özel adı olur. Daha sonra bu sözlükbirim özel adı olduğu varlığın herhangi bir özelliğinin adı olarak sözlüğe tekrar girer (Karaağaç, 2012; 647). Giacomo Casanova'nın soyadı olan kazanova'nın çapkın insanlar için kullanılan genel bir sözlükbirim olması buna örnek gösterilebilir.

1.1.3.1.4. Mecazlaşma (Figure)

Mecazlaşma bir kelimenin gerçek anlamı dışında kullanılmasına verilen anlam olayının adıdır. Mecaz anlamda bir kelime, kullanım içinde bir başka kelimenin anlamını "geçici" olarak üstlenir. Fakat bu geçici anlam sadece belirli bir bağlam içerisinde geçerlidir (Uğur, 2003: 23-25). Örneğin, 'Tüm bunlar senin başının altından çıktı' cümlesinde 'baş' kelimesi gerçek anlamıyla değil, parça-bütün ilişkisi yoluyla kişinin kendisi kastedilerek kullanılmıştır.

1.1.3.1.5. Söz Eksiltme (Utterance Ellipsis)

Söz eksiltme, söz dizimi temelinde gerçekleşen bir anlam olayıdır. Söz öbeğinin bir öğesinin eksiltilmesiyle elde edilir ve bu kalan tek sözbirim, söz öbeğinin bütün

anlamını üzerinde taşır (Karaağaç, 2012: 633). Örneğin, 'Pabucu dama atıldı.' cümlesi, 'Pabucu atıldı.' şekline eksiltilerek de kullanılmış fakat anlamda bir eksilme olmamıştır. Aksine çoğu araştırmacıya göre söz eksiltme daha güçlü bir anlatım sağlamaktadır (El-Cürcânî, 2008: 134).

1.1.3.1.6. Argolaşma (Slang)

Argo, toplumun diğer katmanlarından farklı bir biçimde iletişim sağlamak amacıyla, belli bir grubun, ülkede konuşulan dilin yapısına dayanarak oluşturduğu ve resmi olmayan ortamlarda kullandığı, herkesçe anlaşılmayan, eğretilemeleri bol, kendine özgü söz dağarcığı ve deyimleri olan özel dildir (Kocaman, İmer ve Özsoy, 2011: 31-32). Bir sözlükbirimin ilk anlamı argo olmamasına rağmen sonradan argo anlam kazandığı anlam olayına da argolaşma denmektedir. Örneğin, 'okutmak' kelimesi bulunduğu bağlama göre argolaşarak 'bir şeyi satmak' anlamına gelebilmektedir.

1.1.3.1.7. Sözcük Türü Değişmesi (Grammaticalization)

Sözcük türü değişmesi, bir sözlükbirimin anlamıyla beraber türünün de değişmesi olayına verilen addır. Bu anlam olayı dilbilgiselleşme içerisinde de değerlendirilmektedir.

Bir kelimenin dilbilgisel kategorisinin değişmesiyle ya da daha geniş bir ölçekte, bağımsız dilbirimden bağımlı dilbirime dönüşmesiyle yeni bir anlam kazanması da çokanlamlılığın bir alt koludur (Murphy, 2010: 108).

(6) ‘İpek, kitabı Hasan’a verdi.’

(7) ‘Dündar, arkadaşına moral verdi.’

Cümlelerinde (6) numaralı örnekte ver- fiili bağımsız fiil kategorisinde iken (7) numaralı cümlede moral **ver-** birleşik fiil yapısında yardımcı fiil kategorisine geçmiştir. Burada çok anlamlılığı yaratan nokta **vermek** fiilinin artık somut ve fiziksel bir anlam alanından çıkıp sözcük türünü değiştirerek dilbilgisel anlam kazanmasıdır.

1.1.3.1.8. Şaka Yollu İfade (Jokes)

Bir sözlükbirim bir şaka bağlamı içerisinde kullanılarak o bağlam içerisinde yeni bir anlama sahip olabilmektedir. Bu anlam genişlemesi olayına da şaka yollu ifade adı verilmektedir. Çöreklen- fiilini inceleyecek olursak ‘Köpeğimiz yatağında çöreklendi.’ cümlesinde ‘kıvrılıp bir yere yatmak’ anlamı vardır. ‘Evimize çöreklendi.’ cümlesinde ise ‘karşı tarafın isteği olmadan bir yere yerleşme’ anlamı vardır.’

1.2. Durumsallık (The Context of Situation)

1.2.1. Dramacı Yaklaşım Sosyolojisinde Durum Kavramı

Dramacı yaklaşım sosyolojisi (dramaturgical sociology) kurucusu Erving Goffman (1956: 7), üzerinde çalışmış olduğu yaklaşım ile sosyal hayat üzerine bilimsel çalışmalar yapılabileceğini savunur. Özellikle de söz konusu bu sosyal hayat, içinde bulunduğu fiziksel koşullara göre şekilleniyorsa. Goffman kurucusu olduğu bu yaklaşımın temelini domestik, endüstriyel ya da mesleki olabilen *sosyal kuruluş (social establishment)* kavramı üzerine oturtur (1956: 7). Yani sosyal kuruluş, evdeki sosyal hayatımız ya da iş yerindeki profesyonel hayatımızdan ticari bir kuruluşun müşterileriyle kurduğu birebir ya da dolaylı ilişkiye kadar uzanan ve içinde *sosyal*

etkileşim (social interaction)[2] olan her *durumu (situation)* kapsayan bir kavramdır (1956: 152). Bu, ailesiyle akşam yemeği yiyen bir kişinin içinde bulunduğu durumdan müşterisine, sağlık poliçesi satmaya çalışan bir sigortacının içinde bulunduğu duruma kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Sosyal kuruluşlar, bilimsel olarak birçok bakış açısıyla yorumlanagelmiştir. Goffman, bunların arasından teknik, politik, yapısal ve kültürel bakış açılarından bahseder ve *dramacı yaklaşımın* sosyal kuruluş alanındaki bilimsel incelemelere yeni bir soluk getirdiğini söyler (1956: 154). Bu yaklaşımda kişi, sosyal etkileşime girdiği andan itibaren içinde bulunduğu fiziksel durumla beraber incelemeye alınır. Bu incelemede kişinin, diğerlerinin kendisi hakkında edindiği izlenimleri nasıl yönettiğini ve kontrol etmeye çalıştığını göz önünde bulundurmak esastır (1956: 7). Bu nedenle Goffman, her sosyal etkileşimi, *izlenim yönetimi (impression management)* tekniği ile değerlendirir (1956: 152). Dramacı yaklaşımın temel inceleme aracı olan izlenim yönetimi, kişinin sosyal etkileşim anında karşısındakilere karşı avantajlı durumda olmaya çalışma durumunun da adıdır aynı zamanda (Melnikov ve Johnson, 2000: 18). Peki, neden kişi karşısındakilere karşı avantajlı bir durumda olmak istemektedir? Goffman'a göre, konsept olarak kişiyi en iyi başkalarının gözünden tanımlayabiliriz. Çünkü, kişinin *öz sunumu (self presentation)* doğası gereği problemli bir girişimdir. Potansiyel olarak bu girişimin içinde çatışma ve yıkım vardır. İnsan kendini dolaysız bir yaklaşımla sunamaz. Bu nedenle *insanın özü (self),* izlenim yönetimi arkasına gizlenen bir ejderha gibidir (Melnikov ve Johnson, 2000: 18). Goffman'a göre tek başına *benlik* diye bir şey yoktur. Birey, içinde bulunduğu sosyal durumdan bağımsız olarak tanımlanamaz. Birey, daima sosyal bütünlüğün içinde ve sosyal bütünlükle ilişki içinde

[2] Goffman için sosyal etkileşim (social interaction) kavramının anlamı, bireylerin diğerlerinin ne demek

ele alınmalıdır (1959: 7). Buna bağlı olarak da benliğin sınırları da *durumsal*dır (context of situation), yani kişiye ve coğrafyaya göre bu sınırlar değişkenlik gösterir. Toplumsal olarak tanımlanan değişkenlerdir. Goffman, bahsi geçen bu benliğin sınırlarıyla ilgili asansör örneğini verir. Kişi asansöre tek başına bindiğinde kişisel sınırlarını kendi belirler. Fakat asansöre binen kişi sayısı arttıkça kişisel alan içinde bulunulan duruma göre tekrar düzenlenir (1971: 30-32). Tam da bu nedenle durum tanımı yapılırken bireyi temel almak durumun her yönüyle anlaşılmasının önünde engel olabilir. Çünkü bir durumu birey tek başına şekillendirmez. Örneğin, bir hastanede doktorun tek bir ameliyatta yaptığı hata sadece doktorun değil, hastanenin de itibarına gölge düşürecektir (Goffman, 1956: 155-156). Yani, her durum aslında durumun içerisinde olan bireylerin kendi davranış, tutum ya da duruşunun toplu olarak değerlendirilmesidir. Hatta bu değerlendirmenin içerisinde fiziksel koşullar ve çevre de çok önemli bir yer tutar. Buradan yola çıkarak Goffman *sosyal ilişki (social relations)* tanımını tek tek bireylerden oluşan bir *takımın (team)* kendileri tarafından bilinen bir durum tanımını bir izleyici kitlesine sunmalarıdır, şeklinde yapar (1956: 152). Yani, Goffman'ın sosyal ve toplumsal analizinin merkezinde *takım* vardır.

Bir durumun tanımı yapılırken, o durumda rol oynayan bireyin gerçeklik algısını yaratmadaki başarısı, takımın ayrılmaz bir parçası olmasına bağlıdır. Örneğin, resmi bir yemekte birileri hizmetçi, birileri de ev sahibesi rolünü oynamalıdır ve bu ikisi takım olarak uyumlu çalışmalıdır ki ortada bütünüyle bir resmi yemek gerçekliği oluşsun (Goffman, 1959: 47-48). Ya da Türk kültüründe yaşlıların hürmet gösterilen bir rolde olması beklenir. Ev ortamına bir yaşlı geldiğinde yaşlı olan kişi en rahat koltuğa oturtulur ve önce ona yemek servisi yapılır. Bunun karşılığında yaşlıya hürmet eden

---

istediğini anlamaya çalışıp bunun ışığında aksiyona geçmesidir (Melkinov ve Johnson, 2000: 18).

genç bireyler toplumda takdir edilen konumdadır. Bu toplumsal olarak bir takım çalışması örneği olarak gösterilebilir. Yani, Goffman'ın teorisinin çözüm noktasında bulunan *takım* hem gerçeklik algısının yaratılmasından sorumludur hem de toplumsal kuralların işleyişinden (Kivistavo ve Pittman, 2013: 299). Goffman için *gerçeklik algısı*nın işleyişi tiyatro oyunundakine benzer. Ona göre yaşamın, tiyatro oyunundan çok az farkı vardır. İnsan etkileşim ve iletişim kuralları tiyatro oyunundaki kurallarla oldukça benzerdir. Tiyatro oyununda aktörler oyun içerisinde olan biteni ve oyunun içinde bulunduğu dünyayı seyirciye kendi gerçeklikleri gibi kabul ettirmeye çalışır. Dekor, duruş, diyalog, kostüm vs. ile seyirciye yeni bir gerçekliği, oyunun kendi gerçekliğini, kabul ettirmeye çalışır (Kivistavo ve Pittman, 2013: 298). Bu bağlamda, eğer İstanbul Şehir Tiyatrosunda çalışan Türkiyeli bir aktörün *Hamlet* oyununda Danimarkalı bir prens olduğuna ikna olma mekanizmamızı anlarsak günlük yaşantımızda da nasıl birbirimizi alternatif gerçekliklerimize inandırdığımızı da anlarız. Goffman da bu konuda bizimle aynı görüştedir. Bizler de günlük hayatta belirli amaçlar doğrultusunda alternatif gerçeklikler yaratırız. Bunu, bize bir şeyler satmaya çalışan bir mağaza görevlisi üzerinden değerlendirebiliriz. Bu dünyada, satılan ürüne ihtiyacımız olduğu alternatif bir gerçekliğe inandırılmaya çalışırız. Ayrıca bu dünyada mağaza görevlisi, bizim neye ihtiyacımız olduğunu bilen bir uzmandır. Bu alternatif gerçekliğine inanıp inanmamamızı ise tiyatronun araçlarının ustaca kullanılıp kullanılmamasına bağlar Goffman (1959: 83). Hikayesi gereği kendi gerçekliğini karşıdakine kabul ettirme üzerine kuruludur. Bu da tam olarak Goffman'ın yaklaşımını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Goffman teorisinin elemanları tiyatronunkilerle aynıdır: Rol, senaryo, kostüm, sahne ve dekor. Rol, kişinin dünyaya yansıtmak istediği uydurulmuş benliğidir

(Kivistavo ve Pittman, 2013: 300). Örneğin, bir satıcı güvenilir ve işin uzmanı olduğuna karşısındakini inandırmak üzere bir rol takınır. Kişi, rolünü başarıyla oynayıp genel kanıyı istediği gibi manipüle edemezse başarısız olarak değerlendirilir. Çünkü, Goffman'ın teorisine göre kişi, diğer insanların kendisini ve durumları belli paradigmadan görmelerini sağladığı sürece başarılı bir sosyal etkileşim yaşamış olur (Kivistavo ve Pittman, 2013: 302).

Senaryo ise seyircinin rolü anlamasını sağlayan ögedir. Oyundaki her sahne, aslında gerçek hayatta *durum* dediğimiz kavramın kendisidir (Goffman, 1956: 133). Biri size nasıl olduğunuzu sorduğunda 'iyi, sen?' diye cevap veririz. Bu otomatik, düşünülmemiş ve içinde bulunulan durumu tam olarak tasvir etmemiş cevap, hazırda bulunan ve günlük hayatta bize kolaylık sağlayan bir durumdur (Kivistavo ve Pittman, 2013: 303). Buna benzer bir durum sigorta şirketlerinde de görülmektedir. Sigorta poliçesi satmak isteyen görevlilerin takip ettiği belli bir senaryo vardır. Bu senaryo, karşıdakinin ikna olması yani satış için, sınırlarını çoğunlukla satış görevlisinin belirlediği bir durum yaratılmasını sağlar. Bu da yukarıda olduğu gibi çalışanların işini kolaylaştırır (Kivistavo ve Pittman, 2013: 304).

Fakat bir tiyatro oyunundaki senaryo ile gerçek hayat arasında temel bir fark vardır. Gerçek hayatta senaryo çok nadir tüm kişiler/oyuncular tarafından bilinir. Yani, satıcının ikna etmeye çalıştığı alıcının satıcının yürütmeye çalıştığı senaryodan haberi yoktur. Bu nedenle, gerçek hayattaki sosyal etkileşimde satıcı karşıdan alacağı yanıtları kesin olarak bilmediği için karşısındakine odaklanmalıdır (Kivistavo ve Pittman, 2013: 304).

Üçüncü eleman olarak kostümü ele alacak olursak, kostümler, kelimeler dökülmeden karşımızdakine kendi zihnimizde bir rol biçmemizi sağlar (Kivistavo ve Pittman, 2013: 305). İş yerlerinde satışla ilgilenen ayın çalışanlarına altın kaplama saat ve egzotik yerlere tatil hediye edilmesidir. Bronz ten ve altın saat zenginliği çağrıştırdığı için satıcı sattığı lüks ürünleri kendisi de kullanıyormuş izlenimi vererek senaryosunu sağlamlaştırabilir (Kivistavo ve Pittman, 2013: 305). Kostüm de tiyatronun diğer elemanları gibi bireyin kendi gerçekliğini kabul ettirmek için kullandığı bir manipüle aracıdır.

Son olarak sahne ve dekor gelmektedir. Tiyatroda fiziksel çevrenin/ortamın kullanımı sosyal etkileşimde *bağlamı (context)* oluşturur. Bu gerçek hayat için de geçerlidir. Yani, gerçek hayattaki konuşmalarımız, bizim için anlamı olan işaretler (trafik lambası, sigara içilmez yazısı gibi) mekân bağlamı içerisinde değerlendirilir. Örneğin, Ankara'daki bir 'Denize Girmek Yasaktır' tabelası anlamsız olacaktır (Toklu, 2015: 183). Goffman'ın teorisinde de tiyatroda olduğu gibi sahne ön ve arka sahne olmak üzere ikiye ayrılır. Goffman'a göre sahne arkası performansı gerçekleştiren kişi için çok kullanışlıdır. Çünkü sahne arkası, izleyicilerin izinsiz şekilde oyuncuyu göremedikleri yerdir (1956: 113). Bu teoriye göre evler de tiyatro sahnesi gibi ikiye bölünmüştür. Konuklar, genelde, yemek ve oturma odasında ağırlanır ki burası sahne önüdür. Yatak odası ve ebeveyn banyosu ise sadece ev sahiplerinin girebildiği sahne arkasıdır (Goffman, 1956: 121). Ayrıca sahne arkası, takımın performanslarını değerlendirdikleri yerdir.

Goffman'ın cevabını aradığı iki temel soru 'insanlar birbirleriyle etkileşim içinde oldukları anlarda birbirleriyle nasıl etkileşime geçerler ve içinde oldukları durumda kendilerini nasıl sunarlar?'dır (Melnikov ve Johnson, 2000: 18). Kişinin

davranışı, tutumu ve duruşu, istemli ya da istemsiz, kişinin sosyal etkileşim içindeki konumunu belirler. Bu davranış, tutum ve duruş ise toplumdaki *etiketleme* sistemine göre şekillenir. Kişi, olumlu çağrışım yapan etiketleri üstüne almak için yukarıda fiziksel mekân olarak geçen bağlama göre hangi davranış uygunsa onu yerine getirir (Goffman, 1982: 114). Yani, kişi içine girmiş olduğu topluluğa kendini kabul ettirmek için o toplulukta olumlu kabul edilen davranış, tutum ve duruşu sergilemeye çalışır. İzlenim yönetimi de denilen bu olgu sadece kişi temelli değildir. Takım kavramında da izlenim yönetimi vardır. Fakat, takımda bireyin tek başına yaptığı izlenim yönetiminden farklı olarak toplumsal yapının bize oynamamız için verdiği roller vardır. Kişinin tek başına yaptığı izlenim yönetimi ise kendini o toplumdaki yerini belirlemek adına o rolün maskesini takması ya da takmamasıdır. Bu nedenle Goffman, bir durumu değerlendirirken kişiyi içinde bulunduğu topluluktan dışarı çıkarıp incelemez. Çünkü maske takmış bireyin maskesi yalnız o toplum içerisinde anlamlıdır. Zaten o maskeye anlamını o toplum vermiştir.

Kişi, maskesini takıp sosyal etkileşime girdiğinde içinde bulunduğu mekânda – ya da bağlamda- meydana gelen durumun gerçeklerini öğrenmek ister. Bunun için mekandaki kişileri tanımaya ve kendisi hakkındaki izlenimleri bilmeye ihtiyaç duyar. Bu bilgilere tamamen ulaşması imkânsız olduğu için bağlamdan – ya da mekândan- ipuçları toplamaya çalışır (Goffman, 1956, 160-161). Ya da aynı şekilde, kişi karşılıklı diyalog halindeyken karşısındakini ne söyleyebileceği üzerinde tahminde bulunarak bir sonraki hareketini belirler (Kivistavo ve Pittman, 2013: 304). Bu olgu ise literatürde *durumsallık* şeklinde adlandırılmaktadır.

1.2.2. Dilbilim ve Durumsallık

1.2.2.1.Erken Dönem Durumsallık Araştırmaları

Durumsallık, İngiltere dilbilim akademik çevresinde tartışılmaya başlanan ve ilerleme kaydeden bir kavramdır. Fakat işin ilginç yanı kavramı öneren ilk kişi bir dilbilimci değil bir etnograf olan Bronislaw Malinowski'dir. Malinowski, Kiriwina topraklarına giderek oradaki ilkel (primitive) kabilelerin sözlü edebiyatını ve günlük konuşmalarını kaydeder. Ne var ki iş bu kaydettiği materyalleri İngilizceye çevirmeye geldiğinde orada deneyimlediklerini tam olarak aktaramadığını fark eder. Malinowski, Kiriwinian dilini İngilizceye çevririrken birçok yöntem dener. En sonunda *tefsir (commentary)* tekniği kullanmaya karar verir. Fakat Malinowski'nin tefsir tekniği, genel geçer olarak bilinen bağlamın tanımı değildir. Çünkü sadece bağlamın tanımlanması Malinowski için yeterli değildir (2014: 85-87). Bu teknik dilin yaşadığı canlı çevrenin içinden gelmektedir. Yani Malinowski'nin ihtiyacı bütün çevreyi (total environment) kapsamalıydı: Sözel çevre (verbal environment) metnin dile döküldüğü *durumu* da içermeliydi (2014: 58).

Böylece, Malinowski 1923 yılında *durumsallık* terimini önerdi. Malinowski'nin durumsallıkla kastettiği metnin oluştuğu çevreyi çeviriye dahil etmekti (2014: 238-239). Daha sonra ise, sadece çevrenin anlatılmasının metni tam olarak açıklayamayacağına düşünerek kültürel arka planın da bu tekniğin içerisinde olması gerektiğine karar verdi. Çünkü, Malinowski'ye göre dilbilimsel etkileşim katılımcıların kültürel tarihlerinden birebir etkilenmekteydi. Bunun sonucunda konuyla alakalı bir diğer kavram olan *kültürel bağlam (the context of culture)* ortaya çıktı. Malinowski'nin teorisine göre de bir metni anlamak için iki kavram da gereklidir. (Halliday, 1989: 7).

Malinowski'nin durumsallık teorisinin sonuçlarını ise şöyle sıralayabiliriz (2014: 239-274):

i. Dili sessel bir iletişim aracı olarak görmek ya da belirli bir alanda bir amaç için kullanılması –derslikler, toplantılar gibi- onu kıymetsizleştirir.
ii. Dil düşüncelerin onaylanması değil, bir harekettir.
iii. Sözlerin üretilmesi ve anlaşılması birbirinden bağımsız olaylar değildir. Fakat, kesinlikle, bir durumsallık içerisinde içinde üretilir ve anlaşılır. Bu eylemler (üretilme ve anlaşılma) kişisel sözlerin konuşulduğu ve duyulduğu kültürel, tarihsel ve fiziksel konum ile alakalıdır.
iv. Anlamlar, dilbilim formlarının kullanımı ya da cümleler içinde bulundukları bağlamdan edinilir ve anlaşılır ve bir dilbilimci tarafından açıklanmalıdır. Anlam ilişkisi kelime ve onun göndergesi arasında ikili ilişki olarak düşünülmemelidir. Kelimenin içinde bulunduğu cümle ve oluştuğu bağlam arasındaki çok boyutlu ve işlevsel bir ilişki seti olarak düşünülmelidir.
v. Tüm bunların sonucu olarak kelime ve cümlelerin anlamları genel (universal) değildir; anlamlar farklı dillerde farklı şekilde etiketlenmişlerdir. Büyük ölçüde içinden doğduğu dilsel topluluğun kültürünün bir parçasıdırlar ve ona bağlıdırlar. Tam da bu nedenle çeviri (translation) ancak kültürel bağlamın hesaba katılmasıyla mümkündür. Bir dile ait deyimleri başka bir dile aktarırken zorlanmamızın sebebi de budur.
vi. Kelime, öncül anlamlı bir birim değildir. Cümle öncüldür. Yani, kelimenin anlamı cümle içerisinde ortaya çıkar. Kelimenin tek başına anlamı sözlüksel, yani soyuttur. Örneğin, *Bakkaldan ekmek al* cümlesindeki *al-* filli ile *Kardeşini*

okuldan al cümlesindeki *al-* filli iki farklı eylemdir. Dilbilimci J.R. Firth de Malinowski'nin bu son çıkarımından yola çıkarak kendi durumsallık çalışmasını yazar.

Firth, etnograf Malinowski'den farklı olarak durumsallıka dilbilim açısından yaklaşır (Robins, 2004: 36). 1937 yılında ünlü kitabı *Tongues of Men*'de bizleri durumsallık teorisiyle tanıştırır. Firth, durumsallığı teorik kategoriler seti olarak tanımlar. Yani, sözün kullanımı ve anlaşılması ve sözün bileşenlerinin yalnızca durumların içerisinde tanımlanabileceğini düşünür (Firth, 1968: 78). Bu noktaya kadar Malinowski ile aynı düzlemde düşünen Firth, teorisinin üç ana amacını açıklarken dilbilim bakış açısına geçer:

i. Firth'ün ilk amacı uygun durumların alakalı özelliklerine referansla, sözlerin farklı stillerinin sınıflandırılmasının ve tanımlanmasının yapılmasıdır. Yani, sözlerin resmi, edebi, argo, retorik gibi başlıklarda etiketlenmesidir.
ii. İkinci olarak bir sözün kendi durumu içerisindeki kullanımının özgün bir olay (occurrence) olarak tanımının yapılması. Firth'ün burada demek istediği her sözün kullanıldığı durum içerisinde kendi biricik anlamını taşıyor olmasıdır.
iii. Son olarak da genel gramer yapılarına ve ezgi düzenine (intonation patterns) yüklenebilir anlamsal işlevlerin tanımı ve çözümlenmesini amaçlar. Bu amaçtan kasıt ise soru, emir kipi, nesne-özne ilişkisi gibi yapıların anlama ne kattıklarını tespit etmeye çalışmaktır (1968: 56).

John Lyons, 1961 yılında Cambridge Üniversitesinde yazdığı doktora tezinde Platon'un felsefi alt yapısını kullanarak anlambilim üzerine önemli çalışmalar yapar.

Ve bu çalışmasında Firth'ün durumsallık kavramından da bahseder (Lyons, 1963: 90). Durumsallık kavramını Platon'un diyalog kavramını (dialogue) pratiğe dökmekte araç olarak kullanır. Buradaki durumsallığın amacı bir sonraki diyalogda ne söyleneceğinin belirlenmesi olmuştur. Lyons, Firth'ün *bir durum içerisindeki bir sözün oluşma ve uygunluğu, sözün önemli oluşunun tek garatisidir,* görüşünü kabul eder (1963: 112) Lyons da şimdiye kadar durumsallık üzerine yapılmış tüm çalışmalardaki gibi anlamın her durum için biricik olduğu görüşünü savunur. Ayrıca Firth'ün toplumsal olarak farklı durumlarda söz tiplerinin (types of utterance) çok katlılığı (multiplicity) fark etmesini takdir eder (1963: 99). Firth, yukarıda üç ana amacında bahsedildiği gibi sözleri oluştukları durum içerisinde aldıkları anlama göre etiketlemek ister. Aynı zamanda bir sözün bir durum içerisinde tek bir etikete sahip olamayacağını da kabul eder (1968: 61). Bu, tıpkı, kişinin hayatında tek bir role sahip olmasının imkansızlığı gibi –örneğin bir insan hem ebeveyn hem evlat hem de çalışandır- bir sözde olay içerisinde tek bir anlam etiketine sahip olamaz. Fakat Lyons, Firth'ün teorisinden doğan *kişi bir dildeki kelimelerin sözlüksel anlamlarıyla baş edebilecek kapasitedir* görüşünü reddeder (1963: 87). Yani, Lyons kişilerin, sözlük yazarları da dahil olmak üzere ve anadillerinin sözlüğünü hazırlıyor dahi olsalar, dildeki kelimelerin tüm anlamlarını toplayacak kapasiteye erişemeyeceklerini söyler. Önemli olan soru şu ki Lyons'un bu görüşü bizi her kelimenin sonsuz çok anlamlılık potansiyeline sahip olduğu sonucuna götürür mü?

1.2.2.2.Geç Dönem Durumsallık Araştırmaları

Noam Chomsky'nin doktora öğrencisi olan Terence Langendoen 1968 yılında doktora tezini yayınladı. Bu tezin alanyazını için önemi, ilk defa ayrıntılı olarak Malinowski ve Firth'ün durumsallık teorisine bakılmasıdır (Robins, 2004: 41). İlk olarak Langendoen, Malinowski'nin *tikelcilik (particularism)* görüşüne karşı çıkar. Bu görüşe göre, her sözün anlamı, oluştuğu yerde ve zamanda gerçek biricik çevreye ait gözükür.

Langendoen'in Firth ve Malinowski için asıl eleştirisi iki dilbilimcinin temel bazı kavramlar arasındaki farkı açıkça ortaya koymamış olmalarıdır. Ayrım yapmadıkları üç temel konu vardır (1968: 15-40):

i. Tabiatı gereği çok anlamlı cümlelerin farklı anlamları arasında karar verirken durumsallığın muhtemel kullanımı.
ii. Kelimelerin alışılmış sözlük anlamlarının alakasızlığı (irrelevance) için durumsallığın ayırıcılığını hesaba katma. Bunun örneğini daha çok selamlaşma deyimlerinde görürüz. Yani, bir dükkândan çıkarken söylediğimiz 'iyi akşamlar' kalıp sözünün aslında *akşam* sözcüğünün sözlüksel anlamıyla bir alakası yoktur.
iii. Sözün farklı stillerinin her zamanki (habitual) bağlamlarına referans yaparak sınırlandırma.

Langendoen'in durumsallık üzerine çalışan İngiliz dilbilimcilere yönelik temel eleştirisi anlam (meaning) ve anlama sahip olmak (having meaning) arasında ayırım yapmamalarıdır (1967: 106). Bizler sözlüksel maddelerin anlamını, maddenin imgelerinin anlamsal içeriğinin damıtılmış halini –özünü- içeren bir kavram olarak

düşünmeye alışığız. Bu damıtım (distillation) sözlüklerde *maddenin tanımı (definition)* olarak geçmektedir. Langendeon, işte bu *madde tanımına* 'anlam' vasfını yüklemektedir. Ona göre, anlam hiçbir şekilde söz'e (parole) ait bir şey değildir. Cümleler, anlama sahip olan sınıfına girmektedir. Langendeon onları anlamsal içerikler olarak isimlendirir (1967: 107). Cümlelerin anlamsal bir içerik olmasının sebebi ise içerisinde bilinçli fikir üretme eylemi gerçekleştiriliyor olmasıdır. Zaten cümleler bu noktada artık söz'ün değil, dilin ürünüdürler.

Kelimelerin anlamlarının bizdeki bilgisinin pek çoğu öncül değildir. Çocuklukta başlayıp hayatımız boyunca devam ederek içinde bulunduğumuz durumlarda duyduğumuz sözlerden bir çeşit soyutlama süreci ile dilimizin söz dağarcığını kullanma ve anlama kabiliyetini ediniriz. Bunun içerisinde cümle düzeni ve gramer yapısı da vardır. Langendoen'e göre İngiliz dilbilimcilerin yanıldığı nokta da tam da budur (1967: 108). Onlar doğal dil ediniminin durumsallıktan doğduğunu söylerken Langendoen durumsallığın doğal dil ediminin içerisinden doğduğunu düşünür.

Langendoen için durumsallık, başlangıç noktası olarak, kelime anlamı bilgimizin arkasında ne yattığını bulmak için bir girişimdir (1967: 108). Fakat Malinowski ve Firth'ün aksine, kelimelerin anlamlarının durum içinde kazanıldığına inanmaz. Çünkü, Langendoen sözlüksel maddelerin anlamı olduğuna inanır. Malinowski daha sonra bu 'hatasının' üzerinden geçerek Langendoen'e daha yakın bir görüş benimser (1948: 253):

> 'Hem gelişmiş hem de ilkel toplumlarda kelime hazneleri, gramer yapıları sadece onların *zihinsel gereksinme (mental requirements)* ile olan bağlantıyla açıklanabilir.'

Burada zihinsel gereksinmeden kasıt *o toplumda karşılaşılabilecek mümkün durumsallık skalası tarafından zihne yerleştirilen sürümlerdir* (Langendoen, 1968: 21). Yani, Malinowski ve Firth'ün önerdiği üzere anlam, durum içerisinde oluşmaz. Fakat, bizim bu anlamları ve anlamlarla beraber gramer yapılarını edinmemiz durum içerisinde olur.

İngiliz dilbilim ekolünü devam ettiren M. A. K. Halliday, neo-Firthian (Yeni Firth'çü) bir yaklaşımla durumsallık konusunu ele alır. 1976 yılında yayınladığı *Cohesion in English* adlı kitabında söylem analizi üzerine çalışır. Halliday için dil, *bir araya gelip insan kültürünü oluşturan bir çeşit anlam sistemidir* (1989: 4). Bu nedenle, Halliday dili eğitimsel, yani öğretilen bir olgu, olarak ele almaz. Çünkü dil edinimi sosyal bir süreçtir. Dili edindiğimiz mekanlar toplumda sosyal enstitü olarak adlandırdığımız aile ortamı, okul ve bunun gibi sosyal yapılardır. Buralarda dil sosyal bağlamda ilişki kurularak edinilir. Anne-çocuk, öğretmen-öğrenci ve sınıf arkadaşları gibi… Ve kelimeler anlamlarını bu bağlamların *değiş-tokuşunda (exchange*) yani aktivite sırasında kazanır. Anlam, *hedef (goal)* ve *sosyal aktör (social agency)* ile *sosyal eyleme (social activity)* gömülüdür (Halliday, 1989: 5). Yani, Halliday de anlam konusunda Firth'ü takip ederek anlamın durum içerisinde oluştuğunu söyler. Diğer bir deyişle anlamı, durum içerisindeki değişkenler belirler.

Halliday, günlük yaşantımızda birbirimizi hızlıca anlayıp başarılı bir iletişim kurmamızın altında yatan nedenin karşımızdakinin ne söyleyeceğini biliyor olmamızdır, der. Bu insan iletişiminde en önemli fenomendir. Tabii, bu bilinç düzeyi biz fark etmeden olur (1989: 9). Peki, karşı tarafın ne söyleyeceğini nasıl tahmin edebiliyoruz? Cevap *durumsallık*. Durum, katılımcılara, değiş-tokuş edilen ve olası değiş-tokuş edilecek anlamlar hakkında büyük bilgi verir (1989: 10). Yani, bizler başarılı iletişim

kurmamızı durum içerisinde olan biteni algılama kabiliyetimize borçluyuz. Örneğin, bir mağazaya kravat almaya girdiğimizde satıcının söyleyebileceği şeylerin bir listesini bilinç düzeyi altında tutarız. Bu listenin yanında da bizim vereceğimiz muhtemel cevapların bir listesini bekletiriz. Böylece çok hızlı bir şekilde iletişim kurar ve sonuca varırız.

Halliday durumsallığın üç ana kavramından bahseder (1989: 12):

i. Söylem Alanı (The Field)
ii. Söylem Biçemi (The Tenor)
iii. Söylem Kipi (The Mode)

i. **Söylem Alanı**

Durum içerisindeki olayın ne olduğunu söyleyen kavramdır. Olan sosyal eylemin doğasını anlatır (Halliday, 1989: 12). Örneğin, *olay içerisindeki kişilerin uğraştığı şey ne, hangi bileşenle bu olayda önemli rol oynuyor* gibi sorular bu alanın konusunu oluşturur.

Örneğin çocuklar kendi aralarında saklambaç oynuyorlardır. Aralarından ebe olanın diğerleri saklanırken gözleri kapalı olması gerekirken hile yapar ve nereye saklandıklarını izler. Bunu fark eden bir çocuk ona itiraz eder ve diğer arkadaşları da onu destekler.

Bu örnekte durum, kuralları belli olan bir oyunda bariz şekilde hile yapılması ve çocuklardan birinin buna itiraz etmesidir. Oyunu kurallarına göre oynamak ana konudur. Burada kurallara göre oyun oynamak esastır.

Ayrıca durumsallığın söylem alanında tarihsel arka planda önemlidir. Bu örnekte de geçmişe yönelik göndermeler vardır. Örneğin, bu oyunu daha önce oynamış çocuklar kuralları ve kurallara uymanın önemini biliyorlardır.

ii. **Söylem Biçemi**

Söylem biçemi, durum içerisinde kimlerin yer aldığını, bu kişilerin statüleri ve rollerinin ne olduğu ve son olarak da kişilerin arasındaki ilişkinin niteliğinin (kalıcı/geçici) ne olduğunu kapsar (Halliday, 1989: 12). Bu örnekte çocukların statüleri aynıdır. Fakat haksızlığa itiraz eden çocuk bariz bir şekilde eylem planına yön vermektedir. Diğer arkadaşları tarafından da ebeye karşı destek çıkılan çocuk üstünlük kazanmış olur. Durumdaki kişiler arasındaki ilişkinin niteliği de bu şekilde şekillenir.

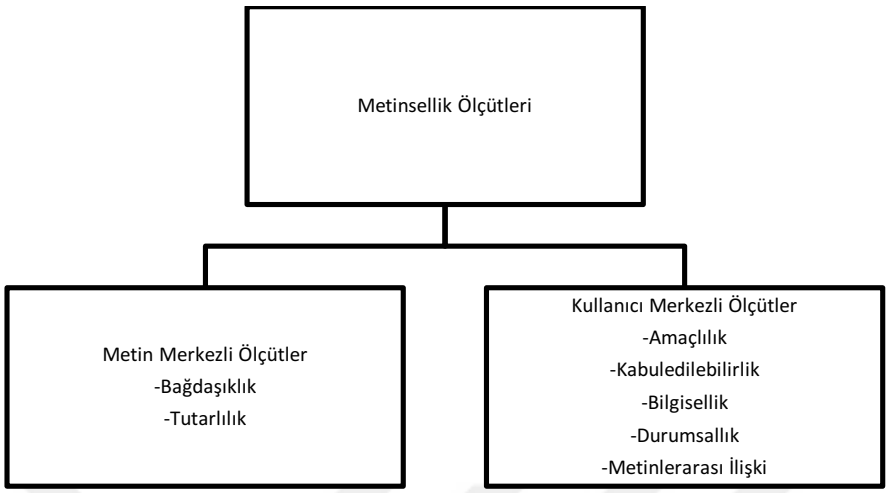
iii. **Söylem Kipi**

Dilin duruma karıştığı kısım burasıdır. Bu kısma durum içerisindeki kişilerin dili kullanarak ulaşmak istedikleri amaç, yazılı mı sözlü mü iletişim kurulduğu ve kullanılan dilin tarzı (didaktik, saldırgan vs.) girer (Halliday, 1989: 12).

Halliday'e göre günlük dil pragmatiktir, yani amaç odaklıdır (1989: 24) Gramer yapısı da süreçle ilişkilendirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken dilin kapsamına sadece ağızdan çıkan sözlerin değil, jest (gesture) ve mimiklerin de (facial expression) girdiğini görmemizdir.

Malinowski'nin anlamı tam kavramak için bilinmesi gerektiğini düşündüğü kültürel bağlamı anlamamızı sağlar.

Durumsallığın bu üç kavramı karşımızdakinin söylediğini anlarken zihnimizin geçirdiği süreçlerdir. Yani durumsallığın işleyişini anlatan bu süreçler sayesinde sosyal etkileşime katılırız (Halliday, 1989: 20).

Şekil 3. Metinsellik Ölçütleri

Durumsallık kuramlarının İngiltere'de başlayan yolculuğu 1980'lerin başında Avrupa'yı da etkilemeye başlar. Metin dilbilimi çalışan Robert-Alain de Beaugrande ve Wolfgang Dressler durumsallığı *metinsellik (textuality)* ölçütlerinden (bkz. ŞEKİL 3) biri olarak kabul eder. Onlara göre durumsallık terimi, bir metni mevcut ya da yeniden üretebilen bir olayla bağıntılı hale getiren faktörler için genel bir isimdir (2002: 154). Beaugrande ve Dressler'in alanyazını için önemi -belki de- durumsallık kavramının Malinowski'den de önceki kurucusu sayabileceğimiz Erving Goffman'ın dramacı yaklaşım sosyolojisine dayandığını göstermeleridir. Beaugrande ve Dressler de tıpkı Goffman gibi, kişinin kendi inançları ve hedeflerini o an içerisinde bulunduğu iletişimsel durum (communicative situation) modelinin içine büyük oranda kattığını söylemektedir (2002: 154). Kişi, bunu sosyal etkileşimde karşısındakine kendisini kendi gerçekliği içerisinde sunmayı hedeflemesinden dolayı yapar. Goffman'ın kişinin kendisi hakkındaki izlenimleri yönetmeye ve kontrol etmeye çalışmasını izlenim yönetimi olarak adlandırması gibi, aynı kavramı Beaugrande ve Dressler ikiye ayırır: *Durum denetlemesi (situation monitoring) ve durum yönetimi (situation management)*.

Beaugrande ve Dressler, bu olguya iki ayrı kavramla karşılık bulurken Goffman'ın aynı olguyu tek bir kavramla karşılıyor olması gayet olağandır. Çünkü, denetleme (monitoring) ve yönetim (management) arasındaki sınır belirsiz ve bireysel katılımcılara göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu iki kavramı tanımlayacak olursak; denetleme daha çok ne olup bittiğini öğrenmek ya da bir duruma dikkat çekmek için yapılırken yönetim belli bir sonuca karşıdaki kişinin sürüklenmesini sağlayacak bir yönlendirmedir (Beaugrande ve Dressler, 2002: 155).

Durum denetleme problem-çözüm sistemi ile çalışır. Basitçe tanımlamak gerekirse, durum içerisinde beklenmeyen bir olay karşısında kişinin takındığı tutuma *durum denetleme* denmektedir. Bu tutum beklenmeyen olayın çelişkilerini ve süreksizliklerini çözümlemeye çalışmak ya da en azından beklentileri tekrar karşılamaya çalışmaktır. Kurgu metinler üzerinden açıklayacak olursak da başkarakterin rutinini ya da olay akışını bozan olay karşısında karakterin aldığı tutumdur. Bir açıdan metnin konusunu belirleyen kavram, durum denetlemedir (Beaugrande ve Dressler,2002: 156-158). Durum yönetimi, durumu katılımcıların hedeflerine doğru yönlendirmektir. Yönetim içerisinde yüksek hedefler vardır. Bu nedenle durum yönetimi ve durum denetimi olan bir olayda genellikle yönetim kazanır. Örneğin siyasi parti seçimlerinde herkesin hedefi kendisinin kazanmasıdır. Fakat tek bir kazanan olduğu sonuçta sadece bir kişinin durum yönetimi başarılı olmuş demektir. Bir grup insan kendi desteklediği parti kazandığı için sevinirken diğer bir grup aynı olayı üzücü olarak nitelendirilecektir. Bu durumda iki tarafın da haklı olması imkânsız olduğundan *yönetme*, *denetleme*ye egemen (dominant) olmuştur (Beaugrande ve Dressler, 2002: 158-159).

Ayrıca Goffman'ın *izlenim yönetimi* kavramının içerisinde kişinin kendi gerçekliğini karşısındakine fark ettirmeden kabul ettirme durumu vardır. Beaugrande ve Dressler'e göre de insanlar kendi *yönetim*lerini, *denetleme* olarak gösterme eğilimindedirler. Bunun arkasında yatan neden olarak da insanların olayların arzu ettikleri gibi gittiğine dair bir izlenim yaratmak istemelerini gösterirler (2002: 154). Örneğin, bir kadın hoşlandığı adamın aynı ortamdaki başka güzel bir kadına âşık olmasından korkuyordur. Bu nedenle bu kadın, güzel kadın hakkında hoşlandığı adama, 'onun için çok üzülüyorum, hiç çekici bir kadın değil, hiçbir erkek onu istemiyor' gibi şeyler söylediğinde aslında diğer kadın güzel kadını kötülemek istiyordur. Fakat ön planda onu önemsiyor izlenimi yaratmaya çalışıyordur.

Beaugrande ve Dressler, örnekteki olayı plan teorisine (plan theory) oturtarak aslında kişinin bilinçaltında gerçekleşen davranış dürtülerini stratejiler şeklinde şablona dökebileceklerini düşünürler. Plan teorisine göre, her kişinin bir durum içerisinde kendisine ait hedefleri, inançları ve niyetleri vardır. Fakat bir durumda birden fazla kişi olduğunda bu hedef, inanç ve niyetlerin çatışması kaçınılmazdır. Plan teorisinde *ortak kanı sahası (mutual belief space),* Beaugrande ve Dressler'in terminolojisine *sabit planlar* olarak girmektedir. Teoriye göre, eğer aynı durum içerisindeki kişiler arasında bir hedef çatışması ya da kandırmaca yoksa karakterlerin durum modeli (model of the situation) ortak kanı sahası içerisindedir (Bruce ve Newman, 1978: 199). Fakat Beaugrande ve Dressler'e göre sabit planlar sadece belli bir toplumda her zaman rağbet gören durum yönetimine sahip olaylarda gerçekleşir (2002: 159). Buna örnek olarak Türk toplumunda toplu taşıma araçlarında hamile kadınlara ve yaşlı insanlara yer vermeyi gösterebiliriz. Diğer durumlarda ise aynı durum içerisindeki kişilerden en az birinin durum modeli, ortak kanı sahasının dışına düşer. Plan teorisi bu durumu

etkileşim halindeki plan (interactive plan) olarak adlandırır. Çünkü, kişilerin her birinin kanı ve planları diğerlerinin kanı ve planlarına gömülüdür (Bruce ve Newman, 1978: 197). Yani, kişiler, diğerleri ile plan çatışması içerisinde olduklarının farkındadırlar ve onların planlarının içine gömülü bir şekilde kendi planlarını geliştirirler (Şekil 4).

Şekil 4. Plan Teorisi Sınıflandırması

Aynı durum içerisindeki kişiler diğerlerinin kendileriyle aynı hedefi paylaştıklarını varsayabilirler (Beaugrande ve Dressler, 2002: 159). Aslında plan teorisi çatışan planların *durum denetlemesi* ve *yönetimi* ile nasıl uzlaşmaya varabileceğinin yollarını göstermek için tasarlanır. Bu nedenle Beaugrande ve Dressler bu plan çatışmasını, durumsallık kuramlarının temeline oturturlar. Yani, onlar için durumsallık denetleme ve yönetme ile aynı durum içerisindeki kişilerin hedef çatışmalarını uzlaşmaya vardırmalarıdır. Bunu da strateji yöntemi ile örneklendirirler.

Durumsallığı bir çeviribilim konusu olarak ele alan Malinowski'den sonra Albrecht Neubert ve Gregory M. Shreve doksanlı yılların başında durumsallığı tekrar bu

çerçeve içinde değerlendirmeye alırlar. Neubert ve Shreve'e göre durumsallık, gerçek zaman ve mekânda soyut bir sosyokültürel bağlam içerisindeki metnin yer aldığı konumdur (1992: 85). Metin içerisine doğduğu bağlamdan bağımsız olamayacağından dolayı çevirmen için de çevirdiği metnin bağlamını anlamak zorunludur. Çünkü, yüz yüze konuşmalarda bağlamı belirlemek için ipuçları fiziksel olarak mevcutken yazılı iletişimde bu ipuçları daha soyuttur. Çeviride ise yazılı metin daha da farklı bir konumda ele alınır. Çeviride metin, kaynak dilin yazarı tarafından aslında hiç tasarlanmayan bir durum içerisinde aktive edilir (1992: 85). Yani, çeviri kaynak dildeki bir durum için üretilen bir metnin, hedef dildeki duruma adapte edilerek dönüştürülmesine izin verir. Bu dönüşümde durumsallık önemli bir yere sahiptir. Çevirinin başarılı olması için çeviriye ihtiyaç olunan bir durum olması gerekmektedir (1992: 85). İhtiyaç olunan durumdan kasıt algısal durum (receptive situation)'dur. Örneğin, Florida yerel haberlerinin Türkiye'de bir gazete için çevrilmesine gerek yoktur. Çünkü Türkiye'de yaşayan insanların Florida'nın yerel haberlerini öğrenmek için bir motivasyonları yoktur. Bir çeviriye duyulan ihtiyaç, motivasyon ya da çevirinin amacı onun durumsallığını tanımlar (1992: 85). Örneğin, bir akademisyen bilmediği dildeki bir bilimsel makaleye ihtiyaç duyduğunda çeviriye başvurur. Buradaki çevirinin motivasyonu bilimsel bir amaç olduğu için metin de dolayısıyla bilimsel bir durum içerisinde ele alınacaktır.

Durumsallığı çeviribilim çerçevesinde ele alan diğer iki araştırmacı Basil Hatim ve Ian Mason'dır. Onlara göre çevirmenler hedef okura metin yazarı tarafından kaynak dilde iletileni sunmayı amaçlar (1997: 17). Buradaki asıl soru kaynak metindeki bağlaşık (correlative) ve bağdaşık (coherent) dilsel elementlerin oluşturduğu bir sekans, hedef dildeki durum içi uygun mudur? Yani, durumsallık bir metnin, metin yazarının

hedeflediği iletinin tam anlamıyla okura ulaştırılıp ulaştırılamayacağına karar veren bir standarttır. Ayrıca metinselliğin bir standartı olarak ele alınan durumsallık, alan (field), biçem (tenor) ve kip (mood) gibi özel değişkelerle (register) metin kullanıcılarının metinle etkileşime geçtiği bir yol olarak da ele alınır (Hatim ve Mason, 1992: 17). Bu özel değişke kategorileri birbirleriyle etkileşime geçerek yeni anlamlar üretirler ve metne yeni özellikler aktarırlar. Yani, bir metinde söylem (discourse) analizi yaparken bu özel değişkelerin birbirleriyle kurdukları ilişkileri inceliyoruzdur aslında

2. BÖLÜM

REHA ERDEM'İN "KORKUYORUM ANNE" İSİMLİ SİNEMA FİLMİNDE DURUMSALLIĞA BAĞLI ÇOK ANLAMLILIK

Reha Erdem ve Nilüfer Güngörmüş'ün 2009 yılında yayınladığı 'Korkuyorum Anne İnsan Nedir ki...' isimli senaryo kitabında çok anlamlı isim, sıfat ve fiillerden kullanım sıklığı en yüksek olan kelimeler seçilmiştir. Daha sonra bu kelimeler geçtikleri sekanslar içerisinde verilerek Halliday'in durumsallık teorisine göre incelenmiştir. Bu teoriye göre bir kelime anlamını durumsallığın alt kategorisi olan **söylem alanı**, **söylem biçemi** ve **söylem kipine** göre kazanmaktadır. **Söylem alanı** 'olay içerisindeki kişilerin uğraştığı şey ne, hangi bileşenle bu olayda önemli rol oynuyor' sorularına yanıt ararken **söylem biçemi**, durum içerisinde kimlerin yer aldığını, bu kişilerin statüleri ve rollerinin ne olduğu ve son olarak da kişilerin arasındaki ilişkinin niteliğinin (kalıcı/geçici) ne olduğunu kapsar. **Söylem kipi** ise, kişilerin dili kullanarak ulaşmak istedikleri amaç, yazılı mı sözlü mü iletişim kurulduğu ve kullanılan dilin tarzı (didaktik, saldırgan vs.) gibi alt başlıkları içermektedir.

Tezin uygulama kısmında Güncel Türkçe Sözlük (GTS)[3] ve Kubbealtı Lügati'nden (KL)[4] yararlanıldı. Uygulama kısmında incelenen kelimenin GTS'ten temel anlamına yer verildikten sonra durumsallığa bağlı olarak kazanılan diğer anlam tanımları tarafımızca yapıldı. Tarafımızca yapılan tanımlar dipnotta GTS ve KL ile karşılaştırıldı. Son olarak da çok anlamlılığın hangi anlam olayına bağlı olarak gerçekleştiğine yer verildi.

[3] sozluk.gov.tr (erişim tarihi 17.03.2019)
[4] lugatim.com (erişim tarihi 17.03.2019)

Kelimeler bu üç alt kategoriye göre incelendikten sonra tablo yöntemiyle durumsallığın hangi alt kategorisine göre yeni anlam kazandıkları tespit edilmiştir. Bu işlem yapılırken durumsallığın kazandırdığı yeni anlamlar geleneksel dilbilgisinde anlam olayları olarak adlandırılan alt başlıklar altında incelenmiştir. Sonuç olarak anlam olaylarının temelinde durumsallık olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır.

2.1. İsim

Reha Erdem ve Nilüfer Güngörmüş'ün 2009 yılında yayınladığı 'Korkuyorum Anne İnsan Nedir ki...' isimli senaryo kitabında birçok çok anlamlı isim vardır. Aşağıda bu çok anlamlı isimlerin kullanım sıklığına göre ilk beş sırada yer alanlar geçtiği sekanslar üzerinden değerlendirilecektir.

2.1.1. Abla

'13. (dış-gün/ali ev, balkon)

neriman- peki baştan başlayalım!.. şimdi... beni hatırlıyor musun? ben alt komşunuz neriman. hani hep dikiş diken ... ıı, modacı diyelim.

ipek-(ali 'ye, sakin) terzi.

neriman- insan zorlanıyor ayol, ne zor şey kendini anlatmak ...

(arkasına yaslanıyor.)

aslında evet, iyi dikiş dikerim. ustam annik bana, sen cerrah olacak karıymışsın, derdi.

iyi fransızca bilirim, ispanyolcam vardır... aslını sorarsan yerim burası değildi benim ...

rasih- allah allaah, ne alakası var şimdi sizin...

neriman-(sertleşiyor) e, yardım ediyoruz işte! anlatın, hatırlatın dedi doktor! nasıl anlatayım kendimi?

selvi- kşşşt! kşşşt! Kör olasıcalar! bıktım be sizden!

*ipek-(hızlı hızlı) dur **abla** bak ben söyleyeyim ... (ali 'ye) neriman abla terzi, iyi terzi ... çok işi, çok da parası var!*

neriman- ah nerede çok para! ipek-bu da oğlu keten. o da iyi terzi olacak.

neriman- ohoo, ona daha çok zaman var ...

neriman- bu ipek. karnındaki çocuğu doğuracak...

ipek- e beni zaten hatırlıyor...

neriman-(aldırmayıp devam ediyor) tek başına... nasıl bakacak belli değil.

*ipek-(gülüyor) neriman **abla**, söylemeyi unuttum, yanıma kiracı buldum. çok tatlı bir kız. adı ümit.*

ali- aman evinin içine alacaksın, öyle hemen atlama üstüne. biz de bir görelim, bakalım.

neriman- iyileşiyor. (rasih'e) bak vallahi söylediklerimizin faydası oldu!

rasih- ali, oğlum beni de hatırla, bak ... baban. seni ben büyüttüm sayılır. rasih aktar. emekli sağlıkçı. seni doktor yapmak istedim ama, okumadın. dinlemedin beni.

rasih- neyse, ben...

neriman- baban seni çok sever evladım... sana hem anne hem baba ...

ali- aa, çakır'a yeni tasma almışsınız!

rasih-(kızıyor) dinlemiyor ki!

ipek- bak çakır'ı bile bildi, rasih amca!

keten- tasmayı bile anladı.

rasih-(bağırıyor) beni hatırlıyor musun, beni?

ipek'ın sesı- bu da selvi. .. uçan kadın, camların perisi, mutfakların gülü, kadınlığın gururu ... bir erkek göremezsin onun gibi... buralarda her şeyi o yapar, yemek, temizlik, hastabakıcılık, cambazlık...

selvi- (ince sesiyle çığlık çığlığa bağırıyor) kşşşşşşşt! kuş değil bela bunlar be! daha yeni sildiydim camları, gene etmişler kanadı kırılasıcalar! gaganız kopsun sizin! cıy! cıy! cıy! yeter!

ipek- çok yaşa.

ali- çok yaşa.

neriman- siz de görün.

(hapşırıyor.) ay bıktım. yine çok azdı.

selvi- çok yaşa. alerji mevsimi geldi herhalde ...'

Söylem alanı: Hafızasını kaybetmiş olan Ali'ye komşuları kendileri hakkında bilgi vererek onun hafızasını geri getirmeye çalışmaktadırlar.

Söylem biçemi: Sekans içerisindeki kişilerin arasındaki ilişki görünürde komşuluk ilişkisidir. Fakat onlar daha çok aynı apartmanda oturan büyük bir aile gibidirler.

Söylem kipi: Bu sekansta sözlü iletişim kurulmaktadır. Dilin kullanım amacı bilgi vermek üzerinedir. Fakat olay içerisindeki kişilerin statüleri birbirine yakın olduğu için dil didaktik değil, pragmatiktir.

'26. (iç-gün/neriman ev)

*neriman- bak madem **abla** diye sordun, açık söyliyeyim, kulaklarını küçülttürmen şart. biliyorum yapıyorlar...*

neriman- ayrıca çenen iri. onun da çaresi var, tıp ilerledi kızım. korkulacak bir şey yok. şöyle etini güzelce yaracaklar ikiye, kemiğe bir·iki törpü ...

neriman (ds)-... duymayacaksın kız, anestezi var. sonra kapayacaklar. fazla gelen etleri ya alırlar, ya da içe kıvırıp ince teğel... anladın?

kız (ds)-çok para değil mi be abla?

neriman- taksitle yaptır. çalışan kadınsın!

neriman- omuzların dar, onun çaresi biraz zor. göğüsler iyi, fakat ortalı değil be canikom, benim modeller tutmuyor, biliyorsun. onları da ortalattırıcan!

neriman- yapma be güzelim! senin güzelliğin için diyorum! millet cinsiyetten cinsiyete geçiyor ameliyattan, seninki ne ki, bir-iki rektif!'

Söylem alanı: Terzi olan Neriman, hizmet verdiği müşterisine güzellik tavsiyeleri vermektedir.

Söylem biçemi: Sekans içerisindeki kişilerin arasındaki ilişki görünürde hizmet alan-veren ilişkisidir. Fakat aslında Neriman ve müşterisi arasında daha samimi bir ilişki vardır.

Söylem kipi: Durum içerisindeki kişilerin arasında samimi bir ilişki olmasının yanı sıra Neriman, müşterisine göre üstün bir dil kullanmaktadır. Bu nedenle Neriman tarafından didaktik bir dil kullanılmıştır.

'146. (ıç-gün / merdivenler)

çetin- kap, kap çakır kap!

Neriman- o ne öyle?

*çetin- ümit **abla**'nın ayağı! çakır'a şaka yapıyorum! yani*

belki yer diye!

Neriman- çakır'ım! hadi gel annene, sevsin seni biraz! bak çok özledi seni annen! (fısıldıyor) çakır... affet, n'olur affet!

çetin- neriman teyze, köpekler bizi içimizde kemik var diye mi ısırıyo?

Neriman-(çocuk gibi ağlayarak) hayır... içimizde kalp yok diye... ısırıyor!'

Söylem alanı: Neriman ve köpeğinin arası bozuktur. Neriman köpeğiyle barışmak için her fırsatı değerlendirmektedir. Bu da başarısız olduğu o denemelerden biridir.

Söylem biçemi: Neriman ve köpeği arasında anne-oğul ilişkisi vardır. Neriman ile Çetin arasında ise komşu teyze-oğul ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Durum içerisinde kullanılan dil pragmatiktir. Yani, Neriman kendini köpeğine affettirmek için dili araç olarak kullanmaktadır.

Abla kelimesinin GTS'de geçen temel anlamı 'bir kimsenin kendisinden büyük olan kız kardeşi' şeklindedir. 13. sekansta kalın punto ile geçen **abla** kelimesi 'büyük kız kardeş gibi saygı gösterilen kadın'[5] anlamında kullanılmıştır. 26. sekansta 'fikrine güvenilen kendinden yaşça büyük kadın'[6] anlamında kullanılmıştır. Görünürde 13. ve 26. sekansların bağlamı içerisinde kelimeler benzetme yoluyla temel anlamından başka anlamlar kazanmıştır. Fakat asıl olarak, bahsedilen bu iki sekansta diğer anlamlar söylem biçemindeki kişiler arası statü ilişkilerinden doğmaktadır. Yani, 'büyük kız kardeş gibi saygı gösterilen kadın' ve 'fikrine güvenilen kendinden yaşça büyük kadın' anlamları durum içerindeki kişilerin birbirleriyle olan statü ilişkisinden ortaya çıkmıştır. 146. sekansta ise yine söylem biçeminden doğan 'kadın isimlerinden sonra kullanılan unvan sözü'[7] anlamı toplumca kanıksandığı için biçem kendini diğer durumlardaki kadar açık bir şekilde göstermemektedir.

2.1.2. Anne

> *'33. (iç-gün/hastane odası)*
>
> *ali (ds)- anneeee, annee ... korkuyorum! anneciğim korkuyorum! çok korkuyorum! ..*
>
> *1.doktor- sol koronal sütürde zedelenme, aynı zedelenme lamdoid sütürde de görülüyor ... yine sol fascia latae'nin tenseur kasında yırtılma... .*
>
> *2.doktor- atlatmış.*

[5] GTS'deki yakın anlam 'Büyük kız kardeş gibi saygı ve sevgi gösterilen kız veya kadın'
[6] KL'deki yakın anlam 'Büyük kız kardeş yerine konan veya öyle imiş gibi kendisine saygı gösterilen kimse'
[7] http://lugatim.com/s/abla (erişim tarihi: 18.05.2019)

1.doktor- langitünal iğnesini yapın.

*ali- **anneee**! anneciğim korkuyorum! anneee! korkuyorum anne!*

hemşire- bekle tatlım, annen de gelecek.

neriman- annesi yok ki onun!

ı.doktor- ağır bir darbe almış.

ali- anneee!

hemşire- nabız normale döndü.

2.doktor- iç kanama yok. paryetalde ezilme var.

ı.doktor- kilosu çok.

hemşire- çok kansız.

ı.doktor- tehlikeyi atlatmış. kasap- yani?

hemşire- yanisi ne, yaşayacak işte! gözünüz aydın!

rasih- çok şükür allahıma!

ali (ds)- anne ... korkuyorum!'

Söylem alanı: 33. sekansta hastane ortamında Ali'ye doktorlar teşhis koymaya çalışmaktadır. Ali de bu sırada bilinç altının etkisiyle annesini sayıklamaktadır.

Söylem biçemi: Ali, annesini küçük yaşta kaybetmiş ve sert bir baba tarafından büyütülmüş bir karakterdir. Bu nedenle anestezi altında güven duygusu veren annesine olan özlemi açığa çıkmıştır.

Söylem kipi: Ali anestezi altında olduğu için dili bir amaç doğrultusunda kullanmamaktadır. Yani bu sekansta dil pragmatik değildir. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki Ali bu sekansta **anne** kelimesini ilk anlamında kullanmıştır.

'146. (ıç-gün / merdivenler)

çetin- kap, kap çakır kap!

Neriman- o ne öyle?

Çetin- ümit abla'nın ayağı! Çakır'a şaka yapıyorum! Yani

belki yer diye!

*Neriman- çakır'ım! Hadi gel **annene**, sevsin seni biraz! Bak çok özledi seni annen! (fısıldıyor) çakır… affet, n'olur affet!*

Çetin- neriman teyze, köpekler bizi içimizde kemik var diye mi ısırıyo?

Neriman-(çocuk gibi ağlayarak) hayır… içimizde kalp yok diye… ısırıyor!'

Söylem alanı: Çetin, Neriman'ın köpeğiyle oynarken Neriman kendisini ormana bıraktığı için ona küsen köpeğiyle tekrar barışmaya çalışır. Fakat başarılı olamaz.

Söylem biçemi: Neriman, köpeği ile anne-çocuk ilişkisi içerisindedir.

Söylem kipi: Neriman, köpeğine bir anne şefkati beslemektedir. Fakat aynı zamanda onun sahibesi olduğu için **anne** kelimesi burada yeni bir anlam kazanmıştır.

Anne kelimesinin GTS'de geçen temel anlamı 'çocuğu olan kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba' şeklindedir. 33. sekansta geçen iki sözcük de bu anlamda[8] kullanılmıştır. 146. sekansta ise kelime durumsallığa bağlı olarak 'bir canlının sahibi olup onu koruyan gözeten kadın'[9] anlamını kazanmıştır. Yani söylem biçemi ve kipi sekanstaki duruma bağlı olarak kelimeye temel anlamı üzerinden yeni bir anlam yüklemiştir. Neriman ve köpeği arasındaki ilişki dile yansıyarak bu bağlamda kelimeye mecazlaşma yoluyla yeni bir anlam kazandırmıştır.

[8] 'çocuğu olan kadın, ana, valide, kocakarı, mader, nene, aba'
[9] Bu tanım GTS ve KL'de yoktur.

2.1.3 Baba

‘22. (dış-gün/sokaklar, vapur)

aytekin- sen de bir el at be abicim!

*aytekin- ne bilek varmış **baba** sende ya! gel gideceğin yere kadar götüreyim.*

ali- daha önce tanışıyor muyduk? yani...

aytekin- yoo, ama çok memnun oldum tanıştığımıza!

aytekin- dediğim gibi... bekliyorum! ne ihtiyacın olursa!’

Söylem alanı: Aytekin’in aracı bozulmuştur. Ali, onun arabayı itip çalıştırmasına yardımcı olur. Bu olay aralarındaki arkadaşlığın da başlangıcı olur.

Söylem biçemi: Aytekin ve Ali, birbirine yakın statülere sahip iki karakterdir. Bu statü yakınlığı ise iki karakterin kendi aralarında bir dil, yani argo, oluşturmalarına ön ayak olmuştur.

Söylem kipi: Bu sekansta iletişim amaçlı pragmatik bir dil kullanılmıştır.

‘141. (iç-gün/ali ev)

kasap (ds)-... bir avucu, iki adımı, üç kulacı, dört parmağı, beş karışı bilmeyen avcılık yapamaz, ustalık edemez, ölçemez, biçemez, göremez, tadamaz, koklayamaz, anlayamaz, yani erkeklikle, yani insanlıkla alakası olamaz.

Rasih- allah! alih, i1acım, i1acımı getir. ahh ... ölüyorum ... aaahh! koş, çabuk!..

Rasih- aliiii ... ali! hadi çabuk!

Rasih- babanı öldürmek istiyorsun! mahsus durdun! bekliyorsun öleyim diye! katil! baba katili! imdaat!

*Ali- yapma **baba**!*

Rasih-(heyecanla) ne dedin sen, ne dedin?

Rasih-(kızgınlığı, sevince dönüşüyor) yapma baba, dedin! yapma baba!

Ali-(şaşkın) korktum. yapma baba, dedim.

Rasih- yapma baba! yapma baba!'

Söylem alanı: Rasih, Ali'nin ilk defa kendisine baba demesinin heyecanını yaşar. Bu sekansta aslında Ali'nin babası olmanın onu ne kadar mutlu ettiğini anlarız.

Söylem biçemi: Rasih ve Ali arasında baba oğul ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Kişilerin bu sekansta dili kullanmaktaki amaçları birbirleriyle iletişim kurmaktır. Yani dil pragmatiktir. Aynı zamanda saldırgan ve sevecen tarzda üsluplar arası geçişler çok hızlıdır.

GTS'de **baba** kelimesinin temel anlamı 'çocuğu olan erkek, peder'dir. 22 ve 141. sekanslarda **baba** kelimesinin farklı bağlamlarda kazandığı anlamları görmekteyiz. 22. sekansta 'sokak dilinde erkekler arasında hitap etme biçimi'[10] olarak kullanılmıştır. Bu bağlam içerisinde argolaşma yoluyla kelime yeni anlam kazanmıştır.

141. sekansta ise söylem biçemine bağlı olarak kelime yeni anlam kazanmıştır. Rasih ve Ali arasındaki baba oğul bağı çok kuvvetli değildir. Bu da Rasih'i mutsuz etmektedir. Ali de babası tarafından hiçbir zaman onay alamadığı için mutsuzdur. Bu sekansta Ali'nin kullandığı baba kelimesi 'çocuğu olan erkek, peder' anlamı dışında bir çocuğun 'manevi otoritesinin sahibi'[11] anlamı da vardır. Çünkü Rasih Ali'nin kendisine o yetkiyi vermediği için baba kelimesini kullanmadığını düşünmektedir. Ali de bu

[10] Bu anlam GTS ve KL'de yoktur.
[11] Bu anlam GTS ve KL'de yoktur.

manevi otoritenin kendisine onay vermesinden hoşnut olmaktadır. Aynı zamanda söylem kipine bağlı olarak saldırgan ve sevecen tarzda üsluplar arası geçişler çok hızlıdır. Bu üslup geçişleri de baba kelimesinin yeni kazandığı 'bir çocuğun manevi otoritesinin sahibi olan kişi' anlamının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlam içerisinde kelime benzetme yoluyla diğer bir anlama sahip olmuştur.

2.1.4. Erkek

> *'c. (iç-gün/ipek ev)*
>
> *ipek (ds)-**erkekler** ikiye ayrılır: sevdiklerine verdikleri hediyeleri, sonradan geri isteyenler ve istemeyenler diye ... ikiye...'*

Söylem alanı: İpek, evli bir adamla yaşadığı duygusal ilişkide hüsrana uğramıştır. Adam ona verdiği yüzüğü geri istemektedir.

Söylem biçemi: İpek, ilişki içerisinde olduğu evli adamla geri kalan tüm erkekler hakkındaki düşünce sistemini aynı düzleme oturtmuştur. Yani, İpek için erkekler onu hayal kırıklığına uğratan erkeğin benzeri hükmündedir.

Söylem kipi: İpek, bu sekansta söylem biçemime bağlı olarak genel bir yargı dili kullanmaktadır.

> *'42. (iç-gece/ipek ev)*
>
> *ipek-... parmağını emiyor ...*
>
> *ümit- düşünsene senin içinde de aynı böyle bir...*
>
> *ümit- kız mı **erkek** mi ... merak etmiyor musun? ..*
>
> *ipek- bilsem n'olacak? ..*

ümit - aslında sen?..

ipek- e kız... sen?

ümit- ben... hı... bilmem...

telesekreterdeki ses- ipek, tatlım... aloğ, vazgeç şu sevdadan. doğurma... aloo! alooo! doğurma!

(bağırıyor.)

aloo, hem nereden belli benden olduğu! ha!..

(sessizlik.)

alooğ,ipek, orda mısın? tatlım, yapma ya! bir de şu yüzüğü diyorum, alooğ yüzüğü, yüzüğü... yollasana bana... dedim ya benim değildi, annemin! yoksa helal olsun sana...

aloğğ, ordasın biliyorum, ver yüzüğümü, yeter be!'

Söylem alanı: İpek ve ev arkadaşı Ümit, İpek'in beklediği bebeğin cinsiyeti hakkında konuşmaktadırlar.

Söylem biçemi: İpek ve Ümit ev arkadaşıdır. Aralarında çok samimi bir ilişki olmasa da sıcak bir diyalog vardır.

Söylem kipi: İletişim amaçlı pragmatik bir dil kullanılmaktadır.

'134. (ıç-gün/zambak ev)

zambak- oh, oh, kudretlim benim! askerim benim ...

zambak- asker yolluğun olsun aslanım!

aytekın- sağ ol... korkuyorum be zambak...

*zambak- **erkek** olup dönersin.'*

Söylem alanı: Zambak ve Aytekin, Aytekin askere gitmeden önce görüşmektedirler.

Söylem biçemi: Zambak ve Aytekin sevgilidirler.

Söylem kipi: Zambak, daha saf bir karaktere sahip Aytekin'e göre daha görmüş ve geçirmiş bir karakter olarak çizilmiştir. Bunun yanında statü olarak orta halli bir kesime bağlı olduğu için de bu 'bilgeliğini' argo kullanarak dile getirmiştir.

GTS'de **erkek** kelimesinin temel anlamı 'yetişkin adam, bay, er kişi' olarak geçmektedir. C sekansında **erkek** kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Ayrıca durumsallık öğelerine bağlı olarak kelime 'bir kadınla duygusal ilişkiye girecek olgunluğa erişmiş birey'[12] yan anlamını da içerisinde barındırmaktadır. 42. sekansta 'sperma oluşturan organizma'[13] anlamında kullanılmıştır. 134. sekansta 'mert, korkusuz, cesur, yiğit'[14] anlamında kullanılmıştır. Bu bağlam içerisinde mecazlaşma yoluyla kelime yeni anlam kazanmıştır. Fakat asıl anlamı oluşturan durumsallığın burada öne çıkan bir alt öğesi olan söylem kipidir.

2.1.5 Et

> *'5. (iç-gün/hastane)*
>
> *ali (ds)- uykuda içime yerleşen ses, inanma inanma, diyor. kalın da bir ses, duymamak mümkün değil. inanma!*
>
> *hemşire (ds) - ali aktar. boy 1.78. kilo 99.*
>
> *hemşire- bir kez mide kanaması geçirmiş... çocukluğunda ağır bir kuşpalazı, hafif bir zatürre var ... bu kadar. tanı, geçici hafıza kaybı (+tıbbi terimler) ... imzalar mısınız?*
>
> *doktor- 99 kilo... omurga, göğüs kafesi, kafatası... bol kemik. tırnak. bir ağız dolusu diş. bol **et**, bol damar. kilolarca bağırsak...'*

[12] KL'de bulunan yakın anlam 'yetişkin bir adam durumuna gelmek'
[13] sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 13.04.2019).

[14] lugatim.com/s/erkek (erişim tarihi: 13.04.2019).

Söylem alanı: Ali, geçirdiği bir kaza sonucu hafızasını yitirmiştir. Hastanede tanı konmaktadır.

Söylem biçemi: Doktor hasta ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Dil bilgilendirme amaçlı kullanılmıştır.

'26. (iç-gün/neriman ev)

neriman- bak madem abla diye sordun, açık söyliyeyim, kulaklarını küçülttürmen şart. biliyorum yapıyorlar...

*neriman- ayrıca çenen iri. onun da çaresi var, tıp ilerledi kızım. korkulacak bir şey yok. şöyle **etini** güzelce yaracaklar ikiye, kemiğe bir·iki törpü ...*

*neriman (ds)-... duymayacaksın kız, anestezi var. sonra kapayacaklar. fazla gelen **etleri** ya alırlar, ya da içe kıvırıp ince teğel... anladın?*

kız (ds)-çok para değil mi be abla?

neriman- taksitle yaptır. çalışan kadınsın!

neriman- omuzların dar, onun çaresi biraz zor. göğüsler iyi, fakat ortalı değil be canikom, benim modeller tutmuyor, biliyorsun. onları da ortalattırıcan!

neriman- yapma be güzelim! senin güzelliğin için diyorum! millet cinsiyetten cinsiyete geçiyor ameliyattan, seninki ne ki, bir-iki rektif!'

Söylem alanı: Neriman, bir müşterisine bir yandan elbise dikerken diğer yandan onun fiziksel olarak kusurlu olduğu noktaları nasıl düzelttirebileceğini anlatmaktadır.

Söylem biçemi: Neriman, kızın terzisi olmasının yanı sıra akıl danışılan kişi görevindedir.

Söylem kipi: Neriman, söylem biçemine bağlı olarak akıl danışılan kişidir. Bu nedenle kullandığı dil üstünlük kuran bir üsluba sahiptir.

‘40. (dış-gün/kasap dükkanı)

kasap- bazıları nefes almayı bilmez. (ali'nin nefes alışı gibi alıyor.) mesela şöyle nefes alınmaz. nefes almayı bilmeyen, nefesini tutmayı da bilmez. nefesini tutmayı bilmeyen, nişan alamaz.

kasap- bazıları nefes almayı bilmediğinden, dudaklarını oynatmadan konuşur. bak böyle. söyledikleri bile anlaşılmaz. .

neriman - horlamak da mı ondan acaba?

kasap- tabii. hatta ayak kokusu, saçtaki kepek bile, nefes

almayı bilmemekten olur.

neriman-diş çürümesi de öyle!

kasap-evet, bravo! hepsi nefesten!

amaa, alerji hariç ...

kasap- hiç üzülme. idare eder bu kendini. ben halledeceğim...

neriman-kimse duymasın... rezil olurum.

kasap- çalındı deriz.

kasap- bu sefer gerdan vereyim.

neriman- istemem, biraz sinirli oluyor.

*kasap- aa, ayıp ediyorsun neriman hanım, benim verdiğim **et** sinirli olur mu?*

*neriman- ne **etin** sinirlisini severim, ne insanın sinirlisini! (hapşırıyor.) sen başka tabii, keşke bütün erkekler senin gibi olsa ...*

kasap- sana haftaya inşallah bir sürpriz getireceğim!’

Söylem alanı: Neriman’ın köpeğine alerjisi olduğu ortaya çıkmıştır. Ahbabı olan kasapla köpeği uzak bir yere bırakma planları yapmaktadırlar.

Söylem biçemi: Neriman ve kasap arasında adı konulmamış duygusal bir ilişki vardır. Bu nedenle Neriman, oldukça otoriter biri olmasına rağmen kasabın söylediklerine daima kulak vermektedir.

Söylem kipi: Bu sekansta kasap ve Neriman'ın statüleri aynıdır. Dil pragmatik olarak kullanılmıştır.

GTS'de **et** kelimesinin temel anlamı 'insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka' olarak geçmektedir. 5. sekansta da **et** kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Durumsallığın bu sekansta öne çıkan alt öğesi söylem biçemi olmuştur. Söylem biçemi bilgilendirme amaçlı olduğu için kelime temel anlamında kullanılmıştır. 26. sekansta kelime 'ten'[15] anlamında kullanılmıştır. Burada anlamı veren genel bağlam, dolayısıyla söylem alanıdır. 40. sekansta kelime 'hayvan vücudunun yiyecek maddesi olarak kullanılan kas kısmı'[16] anlamında kullanılmıştır. 26 ve 40. sekanslardaki bağlamlar içerisinde aktarma yoluyla kelime yeni anlam kazanmıştır.

Yukarıda 'isim' başlığı altında verilen çok anlamlı kelimelerin yeni anlamlar kazanmasında durumsallığın alt öğeleri olan söylem alanı, söylem biçemi ve söylem kipinin ayrı ayrı ya da birlikte rol oynadığını görmekteyiz. Aşağıda incelediğimiz çok anlamlı kelimelerin hangi sekanslarda hangi durumsallık öğesi sayesinde yeni anlamlar kazandıkları gösterilmiştir (bk. Tablo 1).

[15] sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 12.03.2019).
[16] lugatim.com/s/et (erişim tarihi: 12.03.2019).

Tablo 1: Durumsallığa bağlı çok anlamlı isim tablosu

	Abla	Anne	baba	erkek	et
Söylem alanı	-	-	-	42	5, 26, 40
Söylem biçemi	13, 26, 146	146	22, 141	c	-
Söylem kipi	-	33, 146	141	134	-

2.2. Sıfat

'Korkuyorum Anne' isimli senaryo kitabında isimlerden sonra çok anlamlı sıfatlar durumsallığa bağlı olarak incelenecektir. Aşağıda bu çok anlamlı sıfatların kullanım sıklığına göre ilk sırada yer alanları geçtiği sekanslar üzerinden değerlendirilecektir.

2.2.1. Derin

'100. (ıç-gün/ıpek ev)

çetin- niye cevap vermiyorsun?

ümit- ıpek'in telefonu o. onu arıyorlardır.

telesekreterdeki ses- orda mısın? cevap ver bana! .. ... yüzüğümü istiyorum. benden böyle kurtulamazsın... bana bak biliyorum ordasın! ... ver şunu diyorum! ver!

çetin- ne istiyormuş? kimin sesi o?

ümit- bilmem. ipek'le ilgili. korktun mu?

ümit- korkma.

çetin- korkuyorum bazen.

ümit- neyden korkuyorsun?

çetin-... bazı şeylerden... mesela sünnetten.

ümit- başka?

çetin- karanlıktan.

ümit- başka?

çetin- rasih amca'dan...

çetin- rasih amca'nın ölü kitabından...

*ümit- herkesin bir sürü korkusu vardır zaten. bütün korkularını bir cebine doldurursun. sonra teker teker alır diğer cebine geçirirsin. geçirirken **derin** bir nefes alır, hepsine bir bir bakarsın, bir de bakmışsın bazıları yok olup gitmiş...'*

Söylem alanı: İpek, Çetin'e korkularını nasıl yeneceği üzerine öğüt vermektedir.

Söylem biçemi: İpek ve Çetin komşudurlar. İpek, Çetin'den yaşça büyük olduğu için üst bir statüde bulunmaktadır.

Söylem kipi: Bilgi ve akıl veren bir konuşma dili kullanılmıştır.

'143. (ıç-gün/ali ev)

Rasih- size iyi haberi vereyim, oğlum iyileşti! hatırladı beni! baba, dedi! yapma baba, dedi!

Neriman- ah gözümüz aydın! gözümüz aydın! ali, nasıl oldu birdenbire... anlatsana...

Ali- ben şurada duruyordum. babam bağırarak üzerime geldi, beni itekledi, düşürdü. düşerken de, "yapma baba" dedim. (gülümsüyor) bunda ne var?

Neriman-(gülerek, rasih'e) sen bu oğlancığı çocukken çok dövmüşün herhalde. yine dövmeye kalkınca, bak korktu, hatırladı.

Rasih-yok canım!

Ali- yok, babam beni hiç dövmedi...

Ali- sadece hep böyle koluyla itekler, düşürürdü. değil mi baba?

*Rasih- belki bir nevi şoklama oldu. şok ona iyi geldi. hafıza şoku tabii. şöyle hafifçe ittirdim, yere düşerken (mutlu, gülümser), "yap-ma ba-ba", dedi. gene beğenmediğiniz sağlıkçınız rasih aktar, bir **derin** sağlık problemini daha çözdü.'*

Söylem alanı: Hafıza kaybı yaşayan Ali, babasını hatırlamasıyla iyileşme yolunda önemli bir adım atar.

Söylem biçemi: Rasih ve Ali arasındaki sorunlu baba oğul ilişkisi vardır. Bu hatırlama olayı ile ikisinin de asıl istediğinin birbirlerinin sevgisi olduğu ortaya çıkar.

Söylem kipi: Dil iletişim kurma amacı ile pragmatik olarak kullanılmıştır.

GTS'de **derin** kelimesinin temel anlamı 'dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan' şeklinde geçmektedir. 100. sekansta **derin** kelimesi 'uzun süren ve akciğerlerden alınan'[17] anlamında kullanılmıştır. Söylem kipinin bilgilendirici konumu nedeniyle kelime 'nefes almak' eylemi kapsamında kullanılmıştır. Bağlam içerisinde kelime benzetme yoluyla yeni anlam kazanmıştır. 143. sekansta kelime 'kendi türünde çok gelişmiş, en ileri durumda olan'[18] anlamında kullanılmıştır. Söylem alanı diğer anlamın doğmasına aracı olmuştur. Bağlam içerisinde kelime mecazlaşma yoluyla yeni anlam kazanmıştır.

2.2.2 Güzel

'46. (dış-gün/çatı terası)

[17] GTS'de geçen yakın anlam 'uzun süren' sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 17.02.2019).
[18] sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 17.02.2019).

neriman-... artık neredeyse dikiş dikemez hale geldim ... anlaman lazım. evladım kadar, hatta ondan daha çok sevdim seni. sizi hiç ayırt etmedim ... senin suçun da değil... ama...

neriman-... ama doğru, seninle beraber başladı bu illet. sen sekiz, hapşırık sekiz ...

neriman- benim ne vicdanlı olduğumu herkes bilir, ama... ne yapayım yani!

ali -(çetin'i gösteriyor) seni çağırıyor, dedi.

neriman-(çetin'e) hadi sen in!

ali- hayrola neriman abla, ağlıyor musun?

neriman-(ıfadesi birden değişiyor) yok, rüzgardan.

neriman- kimin bu?

ali- bilmem.

neriman- senin değil mi?

ali -hayır.

neriman- annenin filan olmasın.

neriman-(merdivenlere doğru) çetin!

neriman- söyle keten'e hemen buraya gelsin.

ali-(dönüp neriman'a sesleniyor) kuşlar rüzgardan uçamıyor.

keten- dedin ya hani, apartmanın girişinde, sende dursun, annemin yüzüğü, diye. (yutkunuyor) rasih amca elimden alacak, dedin ya.

ali- annemin yüzüğü müymüş?

neriman-(keten'e) git şu çarşafı asıver!

keten- aşağıda işim var.

neriman- yürü, kollarım koptu! hem benim değil ya, senin

çarşafların!

neriman-(ali'ye) hatırlıyor musun oğlum, yoksa bu bir halt

mı çeviriyor? bak şüphede kalırsam sorarım babana!

ali- hangi babama?

neriman- uf, rasih bey'e işte...

ali- anneminmiş ha? annemin.

ali- annemin yüzüğü.

ali - anneme benziyor muyum neriman abla?

neriman-(gülümsüyor) ben anneni tanımadım ki. (yüzüğü göstererek) kaybetme, çok ***güzel*** *yüzükmüş!*

neriman- alsana şu sepeti de! azıcık şu ananı düşünsene oğlum!

ali-(keten'e) annemin yüzüğü!

ali - anneciğim!'

Söylem alanı: Neriman, Ali'ye annesinin yüzüğünü verir. Bu annesini hiç tanımamış olan Ali için önemli bir andır.

Söylem biçemi: Ali, hiç tanımamış olduğu annesini, babasının koyduğu tüm mesafelerin telafisi olarak görmektedir. Yani, Ali'nin kafasında annesi babasının olmadığı her şeydir.

Söylem kipi: Dil iletişim kurmak amacı ile kullanılmıştır. Pragmatiktir.

'48. (dış-gün/orman)

kasap-... buralar daha iyi. şu aşağıda bir kasaba var, oraya gider, kendini sevdirirsin ...

kasap- bunları neriman yolladı... karnını birkaç günlük doyur bence.

kasap- insanlar hakkında yanlış düşünmeni istemem. ne yapsın kadıncağız... köpeğe, köpek tüyüne alerjisi varmış...

*kasap- hoşt. şşşşşt oğlum, çakır, benim ... yapma. şşt. sakin ol **güzel** köpek ... sakin ol!*

kasap- it oğlu it!'

Söylem alanı: Kasap ve Neriman, Neriman'ın köpeğini ormana bırakmaktadırlar.

Söylem biçemi: Kasap ve köpek arasında hiçbir duygusal bağ yoktur. Kasap için köpek sadece Neriman'ın alerjisi olduğu bir nesne gibidir.

Söylem kipi: Kasap köpeğe karşı üstün bir dil kullanmaktadır. Fakat bir yandan da ondan korkmaktadır.

'78. (iç-gece/neriman ev)

ipek- yalana bak yalana! niye erkeği daha lezzetti oluyormuş bakalım?

kasap- bazı hayvanlarda öyledir. tavşanın, mesela ... keçinin erkeği daha lezzetti olur.

ipek- ee her kadının eti yenmez!

kasap-(gülerek) sen anlaşılan bebeği kız istiyorsun!

neriman- tabii, kız olacak inşallah! şu erkeklerin ne hayrını gördük. değil mi rasih bey?

selvi- kız olacak kız. aslan gibi bir kız olacak.

rasih- kız evlat daha hayırlı olur. (bakmadan, elindeki çatalla ali'yi gösteriyor.) baksana ...

çetin- ben de oğlan isterim.

kasap- beraber yaparız sünnetinizi artık! (kahkaha atıyor) bu kadar bekledin, bir bu kadar daha beklersin, n'olucak!

rasih- selvi, ne olucak sahi bunun sünneti?

selvi- ne bileyim ben? ne güzel bütün çocuklarla beraber belediyeninkinde olacaktı, hem de bedava...

neriman- yahu biz yapalım şu sünneti! bir de düğün yaparız, eğleniriz.

selvi- aman nasıl yaparız abla?

neriman- ben vericem parasını yahu! sana ne! sen bir babasına söyle.

kasap- düğün yemeği de benden!

neriman- başka türlü düğün göreceğimiz yok! ha!

ipek- aaa yapma tatlım be! korkacak bir şey yok. acımıyor ki!

ali- sen nereden biliyorsun acımadığını?

ipek-(gülüyor) aman hepinizin olduğu şey. çok mu zor yani!

keten- e çok da kolay değil yani.

*neriman- bu iki ödlek akılsıza bakma oğlum sen. sana bir de **güzel** sünnet elbisesi dikerim. ipek- bize de, bize de.*

*neriman-(coşuyor) tamam be sizlere de dikerim. alırsınız ama kumaşını. şöyle bir **güzel** yemekli kır düğünü yaparız, aramızda.*

ali- çocuk korkuyor, siz düğün diyorsunuz.

rasih- çetin, oğlum, ben sana kaç kere anlattım. hem ali abin hatırlamıyor, ben yaptım onun sünnetini, hiç acımadı.

kasap- (başını sallıyor) iyi sünnetçi acıtmaz!

ali- nerden biliyorsunuz acımadığını?

kasap- hem acısa ne olur yani! erkek olacaksın, erkek kirven de ben olurum.'

Söylem alanı: Tüm apartman sakinleri akşam yemeğinde toplanmıştır. Çetin'in sünnet düğünü hakkında konuşmaktadır.

Söylem biçemi: Akşam yemeği masasında kişiler arasında samimi bir ilişki vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim amacı ile kullanılmaktadır.

GTS'de **güzel** kelimesinin temel anlamı 'göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı' şeklinde geçmektedir. 46. sekansta **güzel** kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Söylem alanı çerçevesinde bu anlam ortaya çıkmıştır. 48. sekansta kelime 'taşıdığı üstün nitelikler veya isteğe uygun olması sebebiyle insanda iyi etki bırakan, takdir uyandıran'[19] anlamında kullanılmıştır. Bu sekansta söylem biçemi ve kipi birlikte hareket etmiştir. Yani, köpeğe karşı üstün bir konumda iken korku da besleyen kasap köpeğin huyuna gitmek adına **güzel** kelimesine bu yeni anlamı kazandırmıştır. Bağlam içerisinde kelime aktarma yoluyla yeni anlam kazanmıştır. 78. sekansta geçen iki **güzel** kelimesi de 'insanda hoşa giden bir etki ve estetik duygu uyandıran şeyin niteliği'[20] anlamında kullanılmıştır. Söylem alanı kelimelere bu anlamı kazandırmıştır.

2.2.3. İyi

> *'b. (iç-gün/neriman ev)*
>
> *neriman (ds)-kadınlar ikiye ayrılır... ince belliler, kalın belliler. ince belliler kendi içinde yine ikiye ayrılır: ince belinden yakınanlar, ince belinden memnun olanlar. kalın belliler de yine ikiye ayrılır: kalın belini beğenmeyenler ve kalın belinden şikayeti olmayanlar ... şimdi... belinden yakınan ve memnun olmayanlara nasıl dikersen dik, hiçbir elbise yakışmaz!* ***iyi*** *terzi ne yapar, belinden memnun olmayana belini sevdirtecek elbise diker. insanlarla uğraşmak zordur!'*

Söylem alanı: Neriman, bir terzi olarak kadınları sınıflandırmaktadır.

Söylem biçemi: Neriman, bir terzi olarak müşterisi olan kadınlara karşı yüksek bir statüden bakmaktadır.

[19] lugatim.com/s/g%C3%BCzel (erişim tarihi: 21.04.2019).
[20] lugatim.com/s/g%C3%BCzel (erişim tarihi: 15.02.2019).

Söylem kipi: Söylem biçemine bağlı olarak Neriman üst statüden bir dil kullanmaktadır.

'18. (dış-gün/sokak)

*hoparlör- belediyemiz bu hayırlı günde bütün ana-babalara mutluluklar ve **iyi** eğlenceler diler!*

belediye görevllsl- beyim belediyenin toplu sünneti var, bedava ... çocuğunuzu...

ali- biz o işi doğumunda hallettik!'

Söylem alanı: Belediye toplu sünnet için çocukları ve ailelerini çağırmaktadır.

Söylem biçemi: Belediye ile aileler arasında resmi bir ilişki söz konusudur.

Söylem kipi: Dil iletişim kurmak amaçlı pragmatik kullanılmaktadır.

'19. (iç-gün/ipek ev)

telesekreterdeki ses- aloo, ipek ... orada mısın?. şu yüzüğü istiyorum ipek ... inan ki annemindi, habersiz almıştım, istiyor şimdi. beni mahcup etme ... ipek alooğğ, bak benim çoluğum çocuğum var. yapma, rezil etme beni. delirdin mi sen ya?

sözüme kulak ver ... doğurma şunu. ver yüzüğümü.

*ipek- ama satacağım. vermem geri. parasıyla da **iyi** bir doğum yaparım.*

keten- bakarız ya, n'olucak. hep beraber bakarız.

ipek- bakarız tabii. sen de babalık edersin istersen ona

keten- ederim tabi. .. anneme söyleme ama ...

ipek-(kahkaha atıyor) korkma söylemem.'

Söylem alanı: İpek, çocuğunun babasına yüzüğü vermek istememektedir. Bu onun için yenilgiyi kabul etmek anlamına gelmektir.

Söylem biçemi: İpek ve çocuğunun babası arasında kötüye giden bir ilişki vardır. Keten ile İpek arasında ise tek taraflı bir aşk vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim amaçlı pragmatik kullanılmaktadır.

GTS'de **iyi** kelimesinin temel anlamı 'istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, beğenilecek biçimde olan, kötü karşıtı' şeklinde geçmektedir. b sekansında **iyi** sıfatı 'işinde usta olan'[21] anlamında kullanılmıştır. 18. sekansta sıfat bir kalıplaşmış kelime grubu içerisinde ve 'hoşa giden'[22] anlamında kullanılmıştır. 19. sekansta sıfat 'kişinin isteğine uyan şekilde'[23] anlamında kullanılmıştır. Üç sekansta da kelimeler anlamlarını söylem alanı doğrultusunda kazanmıştır.

2.2.4. Zor

> *'26. (iç-gün/neriman ev)*
>
> *neriman- bak madem abla diye sordun, açık söyliyeyim, kulaklarını küçülttürmen şart. biliyorum yapıyorlar...*
>
> *neriman- ayrıca çenen iri. onun da çaresi var, tıp ilerledi kızım. korkulacak bir şey yok. şöyle etini güzelce yaracaklar ikiye, kemiğe bir·iki törpü ...*
>
> *neriman (ds)-... duymayacaksın kız, anestezi var. sonra kapayacaklar. fazla gelen etleri ya alırlar, ya da içe kıvırıp ince teğel... anladın?*
>
> *kız (ds)-çok para değil mi be abla?*
>
> *neriman- taksitle yaptır. çalışan kadınsın!*

[21] KL'de geçen yakın anlam 'beğenilecek, makbûle geçecek nitelikleri olan, kendisinde bulunması gereken vasıfları taşıyan' (erişim tarihi: 11.07.2019).
[22] KL'de geçen yakın anlam 'güzel, hoş' (erişim tarihi: 24.03.2019).
[23] Bu anlam GTS ve KL'de yoktur.

*neriman- omuzların dar, onun çaresi biraz **zor**. göğüsler iyi, fakat ortalı değil be canikom, benim modeller tutmuyor, biliyorsun. onları da ortalattırıcan!*

neriman- yapma be güzelim! senin güzelliğin için diyorum! millet cinsiyetten cinsiyete geçiyor ameliyattan, seninki ne ki, bir-iki rektif!'

Söylem alanı: Neriman, müşterisine onda beğenmediği fiziksel özellikleri nasıl değiştireceğini anlatmaktadır.

Söylem biçemi: Neriman, müşterisine karşı kendisini daha yüksek bir statüde konumlandırmıştır.

Söylem kipi: Söylem biçemine bağlı olarak, Neriman müşterisine göre daha üstten konuşan bir üslup kullanmaktadır. Bu da akıl veren bir üslup doğurmaktadır.

'47. (iç-gün/ali ev)

selvi- rasih abi, yemek dolapta. yanına bir de pilav yaptım.

rasih- o yağdan koymadın değil mi?

selvi- allah korusun, kor muyum hiç! o kadar lafa!

rasih- siz de yemeyin! tıkanır damarların bak! damar tıkanıklığı...

selvi-(camda, sesleniyor) ne güzel yüzük o öyle!

ali-(yüksekten korktuğu için selvi'ye bakamıyor) annemin.

selvi-(kafasını içeri uzatıyor) bakayım bi!

selvi- korkma, korkma. bakmazsan daha çok korkarsın! (yüzüğü alıyor) sende bu korku, o kazadan önce var mıydı?

selvi- çok güzelmiş! elime de tam geldi ... şunu bir ayten'e gösterebilir miyim?

ayten- ayy, ne güzel yüzük!

selvi- söyle, bu yüzük için ne yaparsın?

ayten- şu karşı dama atlarım valla!

*kasap (ds)- şehir sokaklarında hayat **zor**[24] ... hele yalnızlık iyice **zor** ...'*

Söylem alanı: Ali annesinin yüzüğünü Selvi'ye göstermektedir.

Söylem biçemi: Ali ve Selvi arasında arkadaşlık ilişkisi vardır. Statüleri aynıdır.

Söylem kipi: Dil iletişim amaçlı kullanılmaktadır. Pragmatiktir.

'139. (dış-gün/yol kenarı)

Aytekin- bu ağaç mıydı?

ali- çok utanıyorum.

Aytekin- ne var utanacak?

ali- keşke soyguna karışmış olsaydım, değil mi?..

*Aytekin- boş ver yaa. o da **zor** iş!*

ali- sen yine de kimseye söyleme!

Aytekin- ayıp ettin tertip! aramızda!'

Söylem alanı: Ali, ağaçtan düştüğü için hafızasını kaybettiğini hatırlar. Fakat bunu utanç verici bulduğu için sadece arkadaşı Aytekin'e anlatır.

Söylem biçemi: Ali ve Aytekin aynı statüye sahip iki arkadaştır.

Söylem kipi: Dil iletişim amacıyla pragmatik olarak kullanılmıştır.

[24] Burada dikkat edilmesi gereken nokta zor sıfatının geçtiği diyalog genel durumun dışarısındadır. Bu yöntem senaryolarda sekanslar arası geçişi hareketlendirmek için kullanılmaktadır.

GTS'de **zor** kelimesinin temel anlamı 'sıkıntı veya güçlükle yapılan, kolay karşıtı' şeklinde geçmektedir. 26. sekansta **zor** sıfatı 'başarıya ulaşması güç olan'[25] anlamında kullanılmıştır. 47. sekansta sıfat 'başa çıkması güç'[26] anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda kelime mecazlaşma yoluyla yeni anlam kazanmıştır. 139. sekansta sıfat 'çetrefilli'[27] anlamında kullanılmıştır. **Zor** sıfatının kazandığı tüm bu yeni anlamlar durumsallığın alt kategorisi olan söylem alanı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Yani, olayın akışını anlatan söylem alanı sekanslarda geçen **zor** sıfatının anlam alanının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Yukarıda 'sıfat' başlığı altında verilen çok anlamlı kelimelerin diğer anlamları kazanmasında durumsallığın alt öğeleri olan söylem alanı, söylem biçemi ve söylem kipinin içerisinden söylem alanının baskın olduğunu görmekteyiz. Aşağıda incelediğimiz çok anlamlı kelimelerin hangi sekanslarda hangi durumsallık öğesi sayesinde yeni anlamlar kazandıkları gösterilmiştir (bk. Tablo 2).

[25] KL'de geçen yakın anlam 'güçlükle yapılan iş' (erişim tarihi: 14.02.2019).
[26] KL'de bulunan yakın anlam 'sıkıntı çekilerek yapılan, güçlüğü olan, güç yapılan' (erişim tarihi: 06.05.2019).
[27] Bu anlam GTS ve KL'de yoktur.

Tablo 2: Durumsallığa bağlı çok anlamlı sıfatlar tablosu

	Derin	güzel	iyi	zor
Söylem alanı	143	46, 78	b, 18, 19	26, 47, 139
Söylem biçemi	-	-	-	-
Söylem kipi	100	48	-	-

2.3. Fiil

Tezin uygulama kısmında Halliday'in durumsallık teorisi son olarak çok anlamlı fiillere uygulanacaktır. Aşağıda bu çok anlamlı fiillerin kullanım sıklığına göre ilk sırada yer alan fiillerin geçtikleri sekanslar üzerinden değerlendirmesi yapılacaktır.

2.3.1. Tutmak

'26. (iç-gün/neriman ev)

neriman- bak madem abla diye sordun, açık söyliyeyim, kulaklarını küçülttürmen şart. biliyorum yapıyorlar...

neriman- ayrıca çenen iri. onun da çaresi var, tıp ilerledi kızım. korkulacak bir şey yok. şöyle etini güzelce yaracaklar ikiye, kemiğe bir·iki törpü ...

neriman (ds)-... duymayacaksın kız, anestezi var. sonra kapayacaklar. fazla gelen etleri ya alırlar, ya da içe kıvırıp ince teğel... anladın?

kız (ds)-çok para değil mi be abla?

neriman- taksitle yaptır. çalışan kadınsın!

*neriman- omuzların dar, onun çaresi biraz zor. göğüsler iyi, fakat ortalı değil be canikom, benim modeller **tutmuyor**, biliyorsun. onları da ortalattırıcan!*

neriman- yapma be güzelim! senin güzelliğin için diyorum! millet cinsiyetten cinsiyete geçiyor ameliyattan, seninki ne ki, bir-iki rektif!'

Söylem alanı: Neriman, müşterisine terzi olarak beğenmediği fiziksel özelliklerini nasıl düzelttirebileceğini anlatmaktadır.

Söylem biçemi: Neriman ve kız arasında müşteri terzi ilişkisinden çok abla-kardeş ilişkisi vardır. Bunu da Neriman'ın kızın beğenmediği yerlerini söylediği zamanki rahat tutumundan ve kızın verdiği tepkiden anlamaktayız.

Söylem kipi: Neriman, statü olarak kızdan yüksekte olduğu için üst dil (buyurucu) kullanmıştır.

'34. (iç-gün/ali ev)

ali (ds)- burada annemle gittiğimiz piknik. topum kaybolmuştu sonradan.

ali (ds)- burada çok belim ağrırdı.

ali (ds)- burada gülüyorum.

rasih (ds)- burada bak ben. buradayım işte! bu da sen.

ali (ds)- burada ben yokum.

rasih (ds)- şu sensin işte.

alı (ds)- evet işte karayolları!

ali (ds)- burada ağlıyorum.

ali (ds)-burada çok hastayım.

rasih (ds)-çocukken de hep hastaydın.

ali- bu benim gömleğim değil mi? niye giydiniz?

*rasih- allah allaaah! bir de bunu ısrarın **tuttu**! oğlum senin elbiselerin bana olmaz ki!*

ali (ds)- burada, yokum.

rasih (ds)- burada yoksun.'

Söylem alanı: Ali ve Rasih eski fotoğraflara bakarak Ali'nin hafızasını yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Söylem biçemi: Ali ve Rasih arasında baba-oğul ilişkisi vardır. Fakat ikisi arasında sevgilerini dile getirme problemi vardır.

Söylem kipi: Söylem biçeminde belirtilen kişiler arasındaki ilişki Ali ve Rasih arasındaki dili etkilemiştir. Yani, Rasih'in Ali'yle konuşurken yaptığı kelime seçimleri de söylem biçemine bağlı olarak şekillenmiştir. Aralarındaki problem yapılan kelime seçimlerinin kazandığı anlamları etkilemiştir.

GTS'de **tutmak** fiilinin temel anlamı 'elde bulundurmak, ele almak' şeklinde geçmektedir. 26. sekansta fiil 'uygun gelmek, çelişmez olmak'[28] anlamında kullanılmıştır. Burada fiilin anlamını belirleyen söylem alanı olmuştur. 34. sekansta tutmak fiili 'ısrarcı olmak'[29] anlamında kullanılmıştır. Halliday'in durumsallık teorisindeki söylem biçemine bağlı olarak gelişen söylem kipi fiilin bu sekansta anlamını belirlemiştir. Ali ve Rasih arasındaki uzun süre devam eden sevgisizliğin getirdiği gerginlik Rasih'in 'ısrar etmek' gibi daha yumuşak bir üslubu beraberinde getiren fiili seçmesini engellemiştir.

2.3.2. Unutmak

> *'67. (dış-gece/sokak)*
>
> *ali- bir araba kullanırken hatırlıyorum, o kadar ... benim soygun yapacak arkadaşım yoktu ki!*

[28] sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 24.02.2019).
[29] GTS ve KL'de bu anlam yoktur.

*aytekin- onları da **unutmuşsundur** belki. bak şu dükkan değil mi?*

ali- orasıymış. ama ben hiç hatırlamıyorum.

aytekin- var ya sen aslında akıllı adamsın. soygundan sonra bir yere bir şeyler saklamışsındır...

aytekin- şu ay ne korkunç değil mi?

ali- ayın arkasındaki karanlık daha korkunç.

aytekin- nedir o karanlık aslında, değil mi?

ali- keten! keten! pşşt, keten!

ali- niye öyle yaptın?

aytekin- (ali'ye umutla bakıyor) baba ortak mısınız?'

Söylem alanı: Aytekin ve Ali, Ali'nin hafızasını yerine getirmek için etrafta dolaşmaktadırlar.

Söylem biçemi: Aytekin ve Ali aynı statüye sahiptirler. Aralarında arkadaşlık ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim kurmak için kullanılmıştır. Pragmatiktir.

'90. (iç-gün/ipek ev)

*ümit- nefes aal, nefes ver! sanki bir varlığa hayat üflüyorsun, vücudunla bir olan bir varlığa, **unutma** hadi: nefes aal, nefes ver!*

ipek- hüf ... püfffffff...

ümit- nefes aal, nefes ver! nefes aal, nefes ver! derin derin ... gevşeksin, rahatsın. sancı tekrar geliyor ... burundan aal, ağızdan ver! nefes aal, nefes ver! geçtiii. rahatla. tekrar geliyor. ama artık sıkıştırmaya başladı. köpek gibi, hızlı hızlı, al-ver, al-ver ...

ipek- hüf-hüf-hüf-hüf-püfffffff ...

ümit- püffffff bir-ki-üç-dört-püffffff-bütün nefesi üfle. tekrar hüf-hüf-hüf-hüf-püffffff.

ipek- hüf-hüf-hüf-hüf-püffffff ... ay nefes nefese kaldım. nasıl hatırlıycam ben bunları doğumda? sen de benimle gir.

ümit - aslında en güzeli, suyun içinde doğurmak tabii. ama burada yokmuş...

ipek- suyu da ne çok severim. ya niye hiç yüzmeye gitmiyoruz? hüf-hüf-hüf-hüf-püffffff .. . hüf-h üf-h üf-hüf-püffffff...'

Söylem alanı: Ümit, İpek'e doğumda nasıl nefes alıp vermesi gerektiğini göstermektedir.

Söylem biçemi: Ümit ve İpek arasında abla-kardeş ilişkisi vardır. Fakat burada Ümit öğretici konumunda olduğu için statü olarak üsttedir.

Söylem kipi: İpek yaş olarak daha büyük olsa da Ümit nefes alma konusunda daha tecrübeli olduğu için daha üst dil kullanmaktadır.

'92. (dış-gün/sandal)

keten, çetin (ds)- aliiii... aytekiiiin. ali abiii...

alı- şu tarafta kayalıklar vardı. oraya gitme.

ümıt - ay, nereden çıktı bu sis şimdi?

aytekın- kıyı nerde yahu?

alı- keten'in sesi şu taraftan geliyor. keteeen! nerdesin?

ümıt- yok yok bu taraftan geliyor. tam ters yönde gidiyoruz.

ümıt - n'oldu aytekin?

aytekın- şimdi geçer. bileğim boşaldı.

alı- yine o titreme! tuh!

aytekın- bokstan kalma. muhammed ali hastalığı diyorlar.

alı- tam da tutacak zamanı buldu. nasıl dönecez şimdi?

aytekın- sen çek biraz, o arada geçer belki.

alı- ben kürek çekmeyi bilmem.

aytekın- balıkçılık yapmış adamsın yahu nasıl bilmezsin?

*alı- yani **unuttum** nasıl çekildiğini.*

keten, çetın, ıpek, nerıman (ds)- aliiii... aytekiiiin! ali abiii ... ümiiit.'

Söylem alanı: Aytekin, Ali ve Ümit sandalla gezerken kaybolmuşlardır.

Söylem biçemi: Üç karakter arasında bir statü farkı yoktur. Aralarında arkadaşlık ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim kurmak için kullanılmıştır. Pragmatiktir.

'147. (ıç-gün/ıpek ev)

ümit- dün ne oldu biliyor musun? ali bana bir yüzük hediye

etti.

ipek-: (kahkaha atıyor) sana vurgun!

ümit- kıramadım, almak zorunda kaldım. hem de annesinin

yüzüğüymüş. bak ...

ipek- çok fena! çok fena ümit, çok fena! bu yüzük onun değil! bu o yüzük!

ipek- çetiiin! koş ali abini çağır bana!

ümit- ne oldu, ay kalbim çarpıyor?

ipek- dur korkma. bu yüzük, o yüzük, yani benimdi! bu

ali'de bir iş var! ınanamıyorum.

ipek-(çetin'e) hadi sen git. sen gel ali.

ipek- çetin! neriman abla'yı da çağırır mısın be tatlım?

ali - n'oldu?

ipek- bu yüzüğü ümit'e hediye etmişsin, doğru mu?

ipek- nereden buldun bu yüzüğü?

ali- annemindi.

ipek- yalan söylüyorsun! bu yüzüğü ben kuyumcuya bırakmıştım ve kuyumcu soyuldu! soygunda gitmişti yüzük!

ali-(şaşkın) ben yapmadım! o yüzük benim anneminmiş.

ipek-(taklidini yapıyor) "anneminmiş. anneminmiş." bok

annenindi. ali bana bak, sen belki hatırlamıyorsun ama çok fena bir şeye karışmışsın... inanamıyorum!

Neriman- n'oldu ıpek, hayrola? ıpek- bir dakka neriman abla!

ipek- çetin sen yine git ablam! rasih bey'i çağır. önemliymiş de!

Neriman- kandırdın beni! hepimizi kandırdın, demek hepsi yalandı, bütün hatırlamama numaraları filan ... tuh alçak! o kadar acıdık, diller döktük sana ...

ipek- sahiden numaraymış.

Neriman-(keten'e) a benim salak oğlum, ya o yüzükle yakalansaydın? yoksa başka şeyler de mi verdi sakla diye, ha?

Neriman- vallahi rasih bey, baştan beri siz haklıymışsınız! siz hep ikaz ettiniz ama ... ee n'apıcaz şimdi? polise haber vermek lazım...

keten-(atılıyor) yok boş verin polisi yaa ...

Neriman- ne o, düne kadar merdiven diplerinde itişiyordunuz, n'oldu?

Rasih- yok yok neriman hanım, abartmayalım ... ali'nin geçirdiği kaza ortada ... hafızası yerinde değil...

Neriman- sus be sen de, nankör hayvan! rasih bey, hani iyileşti diyordunuz, n'oldu? ..

ipek- doğruyu söyle ali, sen bu soygun işine bulaştın değil

mi?.

ali- hatırlamıyorum. o yüzük annemin diye biliyorum ...

ipek-(çenesi titreyerek bağırıyor) o yüzük benim!

(ağlamaya başlıyor) ay sinirlerim bozuldu ...

Neriman- hamile kadın, günah değil mi be ... (ali 'ye) sen derdini polise anlat ... bu sirk bitsin artık!

Rasih- günahtır hanımlar yapmayın, daha düne kadar babacığını bile hatırlamayan bir zavallı o... evde çatalla kaşığı bile karıştırıyor, yattığı yeri bulamıyor... oğlumun durumu vahim, hatta beni bazen yine ***unutuyor*** *...*

ali-(bağırarak) yalan, vallahi yalan söylüyor, sadece bazı şeyleri hatırlayamıyorum... söyledikleri yalan!

Neriman- ver şunu!

Rasih- allahım neymiş benim kaderim!

ümit-(araya girmeye çalışıyor) ay yapmayın neriman abla!

Neriman- deprem! deprem! deprem oluyor!

Rasih - bismillahirrahmanirrahim. bismillahirrahmanirrahim.

ümit - masanın altına! masanın altına!'

Söylem alanı: Apartman sakinleri İpek'in yüzüğünü Ali'nin çaldığından şüphe etmektedirler. Rasih, Ali'yi savunur.

Söylem biçemi: Apartmandakiler arasında komşuluk ilişkisinden çok bir aile ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim için kullanılmıştır. Pragmatiktir.

GTS'de **unutmak** fiilinin anlamı 'aklında kalmamak, hatırlamamak' şeklinde geçmektedir. 67. sekansta fiil bu anlamda kullanılmıştır. Burada fiilin anlamını olayın kendisi yani söylem alanı belirlemiştir. 90. sekansta fiil 'aklından çıkarmak'[30] anlamında kullanılmıştır. Burada fiilin anlamını söylem biçemi ve kipi belirlemiştir. Ümit, öğretici konumunda olduğu için İpek'le konuştuğu zamanki kelime seçimlerini söylem biçemi ve kipi belirlemiştir. 92. sekansta fiil mecazlaşma yoluyla yeni bir anlam kazanmıştır ve 'bir şeyi yapamaz duruma gelmek'[31] anlamında kullanılmıştır. 147. sekansta fiil '(bildiği, öğrendiği bir şey) aklında kalmamak, irâdesi dışında hatırından çıkmak'[32] anlamında kullanılmıştır. 92 ve 147. sekansta **unutmak** fiillerinin anlamını söylem alanı belirlemiştir.

2.3.3. Söylemek

'2. (iç-gün/ali ev)

rasih-(sertçe) biraz zorla zihnini. en son nereye kadar hatırlıyorsun?

neriman-(şefkatli) kaç kişi bindiler arabaya?

ali- ne arabası?

rasih- fesupanallah ... ne arabasıymış!

ali- hatırlamıyorum rasih amca!

*rasih- ne amcası be, babanım ben senin. baban! beş dakika önce gene **söyledim**, baban!*

ali (ds)- inanma, inanma.

[30] lugatim.com/s/unutmak (erişim tarihi: 15.06.2019).
[31] sozluk.gov.tr (erişim tarihi: 09.06.2019).
[32] lugatim.com/s/unutmak (erişim tarihi: 12.06.2019).

rasih- ba-ba-nım!'

Söylem alanı: Rasih ve Neriman, Ali'yi hafızasının yerine gelmesi için zorlamaktadırlar.

Söylem biçemi: Rasih ve Ali arasında birbirlerine gösteremedikleri sevgi yüzünden sorunlu bir baba-oğul ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Sekansın söylem biçemine bağlı olarak seçilen kelimeler, yani dilin kullanım şekli –üslup- belirlenmiştir.

'13. (dış-gün/ali ev, balkon)

neriman- peki baştan başlayalım!.. şimdi... beni hatırlıyor musun? ben alt komşunuz neriman. hani hep dikiş diken ... ıı, modacı diyelim.

ipek-(ali 'ye, sakin) terzi.

neriman- insan zorlanıyor ayol, ne zor şey kendini anlatmak ...

(arkasına yaslanıyor.)

aslında evet, iyi dikiş dikerim. ustam annik bana, sen cerrah olacak karıymışsın, derdi.

iyi fransızca bilirim, ispanyolcam vardır... aslını sorarsan yerim burası değildi benim ...

rasih- allah allaah, ne alakası var şimdi sizin...

neriman-(sertleşiyor) e, yardım ediyoruz işte! anlatın, hatırlatın dedi doktor! nasıl anlatayım kendimi?

selvi- kşşşt! kşşşt! Kör olasıcalar! bıktım be sizden!

*ipek-(hızlı hızlı) dur abla bak ben **söyleyeyim** ... (ali 'ye) neriman abla terzi, iyi terzi ... çok işi, çok da parası var!*

neriman- ah nerede çok para! ipek-bu da oğlu keten. o da iyi terzi olacak.

neriman- ohoo, ona daha çok zaman var ...

neriman- bu ipek. karnındaki çocuğu doğuracak...

ipek- e beni zaten hatırlıyor...

neriman-(aldırmayıp devam ediyor) tek başına... nasıl bakacak belli değil.

ipek-(gülüyor) neriman abla, söylemeyi unuttum, yanıma kiracı buldum. çok tatlı bir kız. adı ümit.

ali- aman evinin içine alacaksın, öyle hemen atlama üstüne. biz de bir görelim, bakalım.

neriman- iyileşiyor. (rasih'e) bak vallahi söylediklerimizin faydası oldu!

rasih- ali, oğlum beni de hatırla, bak ... baban. seni ben büyüttüm sayılır. rasih aktar. emekli sağlıkçı. seni doktor yapmak istedim ama, okumadın. dinlemedin beni.

rasih- neyse, ben...

neriman- baban seni çok sever evladım... sana hem anne hem baba ...

ali- aa, çakır'a yeni tasma almışsınız!

rasih-(kızıyor) dinlemiyor ki!

ipek- bak çakır'ı bile bildi, rasih amca!

keten- tasmayı bile anladı.

rasih-(bağırıyor) beni hatırlıyor musun, beni?

ipek'ın sesi- bu da selvi. .. uçan kadın, camların perisi, mutfakların gülü, kadınlığın gururu ... bir erkek göremezsin onun gibi... buralarda her şeyi o yapar, yemek, temizlik, hastabakıcılık, cambazlık...

selvi- (ince sesiyle çığlık çığlığa bağırıyor) kşşşşşşşt! kuş değil bela bunlar be! daha yeni sildiydim camları, gene etmişler kanadı kırılasıcalar! gaganız kopsun sizin! cıy! cıy! cıy! yeter!

ipek- çok yaşa.

ali- çok yaşa.

neriman- siz de görün.

(hapşırıyor.) ay bıktım. yine çok azdı.

selvi- çok yaşa. alerji mevsimi geldi herhalde ...'

Söylem alanı: Apartman sakinleri, hafızasını kaybetmiş olan Ali'ye kendilerini hatırlatmaya çalışmaktadırlar.

Söylem biçemi: Apartman sakinleri arasında bir aile ilişkisi vardır.

Söylem kipi: Dil iletişim amaçlı kullanılmıştır. Pragmatiktir.

GTS'de söylemek fiilinin temel anlamı 'düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak' şeklinde geçmektedir. 2. sekansta fiil 'bildirmek'[33] anlamında kullanılmıştır. Fiilin buradaki anlamını Rasih ve Ali arasındaki ilişki ve bu ilişkiden doğan dil belirlemiştir. Rasih, Ali'den baba olarak saygı görmediği için Ali'ye karşı sert bir üslup içerisindedir. Ali de babasından gerekli sevgiyi ve takdiri görmediği için Rasih'e babalık statüsünü dil aracığıyla vermemektedir. 13. sekansta fiil daha geniş bir anlamdan dar anlama geçerek yeni bir anlam kazanmıştır ve 'konuşmak'[34] anlamında kullanılmıştır. Bu sekansta ise anlamı Halliday'in söylem alanı yani, olayın bütünü belirlemiştir.

Yukarıda 'fiil' başlığı altında verilen çok anlamlı kelimelerin yeni anlamlar kazanmasında durumsallığın alt öğeleri olan söylem alanı, söylem biçemi ve söylem kipinin içerisinden söylem alanının baskın olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, söylem biçemi ve kipinin yeni anlamlar oluşturmada beraber çalıştığını söyleyebiliriz. Aşağıda incelediğimiz çok anlamlı kelimelerin hangi sekanslarda hangi durumsallık öğesi sayesinde yeni anlamlar kazandıkları gösterilmiştir (bk. Tablo 3).

[33] GTS'de geçen yakın anlam 'herhangi bir şeyi bildirmek, anlatmak, demek istemek, hatırlatmak' (erişim tarihi: 15.06.2019).
[34] lugatim.com/s/s%C3%B6ylemek (erişim tarihi: 15.06.2019).

Tablo 3: Durumsallığa bağlı çok anlamlı fiiller tablosu

	tutmak	unutmak	söylemek
Söylem alanı	26	67, 147, 92	13
Söylem biçemi	34	90	2
Söylem kipi	34	90	2

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada çok anlamlılık, anlambilim kuralları çerçevesinde ve dil içi bağlam gözetilerek ele alınmıştır. Çok anlamlılığın bağlam bağımlı olduğu savunulmuş ve Halliday'in durumsallık teorisine göre açıklanmıştır.

İlk bölümde anlambilimin temel kavramlarından olan çok anlamlılık ve onunla bağlantılı olan eşadlılık ve anlam bulanıklığı gibi kavramların tanımlaması yapıldıktan sonra, aynı bölümün devamında bağlam bağımlı çok anlamlılığı anlamada yardımcı olacak kavram durumsallık işlenmiştir. Durumsallık erken ve geç dönem çalışmalar taranarak anlatılmıştır.

İlk bölümün ikinci yarısında ise çok anlamlılığa sebebiyet veren anlam olayları işlenmiştir. İlk bölümün ana fikri, çok anlamlılığa sebebiyet veren anlam olaylarının asıl kaynağı durumsallık denilen fenomenden kaynaklanmıştır. Şöyle ki, durumsallık söylem alanı, söylem biçemi ve söylem kipi isimli üç alt kola ayrıldıktan sonra tek tek ya da birlikte çalışarak anlam olayının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Diğer bir deyişle, durumsallığın oluşturduğu şartlar çok anlamlılığı yaratan anlam olaylarının temelini oluşturmaktadır.

Tezin ikinci bölümü teorinin uygulama kısmından oluşmaktadır. Uygulama için Reha Erdem ve Nilüfer Güngörmüş'ün kaleme aldığı 'Korkuyorum Anne İnsan Nedir ki...' isimli senaryo metni bütünce kabul edilerek metindeki çok anlamlı kelimeler bağlam bağımlı olarak değerlendirilmiştir. İlk olarak metindeki *isim, sıfat* ve *fiiller* taranarak kullanım sıklığına göre en çok geçen çok anlamlı kelimeler seçilmiştir. Bu taramanın ve elemenin sonucunda beş isim *(abla, anne, baba, erkek, et)*, dört sıfat

(derin, güzel, iyi, zor) ve üç fiil *(tutmak, unutmak, söylemek)* elde edilmiştir. Daha sonra bu kelimelerin geçtiği sekanslar ele alınıp Halliday'in durumsallık teorisine göre kelimeler incelenmiştir. Her kelime türünün sonunda da durumsallığın hangi alt kolunun çok anlamlılığa sebebiyet verdiği bir tablo üzerinde gösterilmiştir.

Bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlar şu şekildedir;

1. Halliday'in durumsallık teorisi, yapılan bu çok anlamlılık çalışmasında doğrulanmıştır. Yani, bu tezin uygulama bölümünde elde edilen bulgular ışığında durumsallık çok anlamlılığa sebebiyet veren bir fenomen olarak görülmüştür.
2. Durumsallığın alt kolları olan *söylem alanı, söylem biçemi* ve *söylem kipi* çok anlamlılık yaratırken birlikte ya da tek başına çalışabilmektedir. Fakat şunu da söylemek gerekir ki bu alt kollardan hiçbiri tamamen birbirinden bağımsız değildir. Hepsi bir durumu oluştururken birbirine bağımlı şekilde çalışmaktadır.
3. Metinde bulduğumuz çok anlamlı kelimelerin tespit edilen anlamlarının bazıları Güncel Türkçe Sözlük ve Kubbealtı Lügatinde bulunmasına rağmen bazıları bulunmamaktadır. Bu da tezin de savunduğu kelimenin anlamının içinde bulunduğu olay, kişi ve yerden etkilendiği tezini desteklemektedir. Yani, Halliday'in durumsallık teorisinin de savunduğu gibi bir kelimenin anlamını söylem alanı (ne olduğu), söylem biçemi (kimlerin söylediği), söylem kipi (nasıl söylediği) belirlemektedir.
4. Çok anlamlılığa sebep olduğunu söylediğimiz anlam olaylarının da temelinde durumsallık vardır. Yani, bir anlam genişlemesi ya da daralması olayını hazırlayan etmenler durumsallığın alt kollarıdır.

5. Durumsallık aynı zamanda bağlam bağımlıdır. Bağlamdan bağımsız bir durumsallık söz konusu değildir.
6. Bir kelimenin yeni kazandığı anlamların bilişsel bir süreç olan durumsallık kavramı ile daha iyi açıklanabileceği görülmüştür. Diğer bir deyişle durumsallık, bağlam bağımlı olarak yeni anlamlar türetilmesinin bilişsel düzlemdeki adıdır.
7. Metinde sıklıkla geçen çok anlamlı isimler çoğunlukla benzetme yoluyla yeni anlamlar kazanmıştır.
8. Metinde sıklıkla geçen çok anlamlı sıfatlar çoğunlukla mecazlaşma yoluyla yeni anlamlar kazanmıştır.
9. Metinde sıklıkla geçen çok anlamlı fiiller çoğunlukla mecazlaşma yoluyla yeni anlamlar kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2006). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi.* Engin Yayınevi, Ankara.

Benveniste, E. (1973). *Problems in General Linguistics.* Miami Linguistic, sayı 8, University of Miami Press, USA.

Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi (Tasnif Denemesi)*. Gazi Kitabevi, Ankara.

Bozkurt, F. (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*. Kesit, İstanbul.

Bussmann, H. (1996). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Routledge, London.

Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication.* Blackwell Publishers, Oxford.

Cruse, A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.

—. (2000). *Meaning in Language.* Oxford University Press, Newyork.

Crystal, D. (2008). *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell, Singapur.

El-Cürcânî, A. (2016). *Sözdizimi ve Anlambilim*. Çev. Osman Güman. Litera Yayıncılık, İstanbul.

Firth, J. R. (1968). *Selected papers of JR Firth, 1952-59*. Indiana University Press, Indiana.

Fischer, R. (1998). *Lexical Change in Present-day English: A Corpus-based Study of Motivation, Instutionalization, and Productivity of Creative Neologisms*. Narr, Tübingen.

Goffman, E. (1982). *Interaction Ritual.* Pantheon Books, Newyork.

—. (1971). *Relations in Public*. Basic Books, New York

—. (1956). *The Presentation of Self in Everyday Life*. University of Edinburg, Edinburg.

Kistavo, P. ve D. Pittman. (2013). *Goffman's Dramaturgical Sociology: Personal Sales and Service in a Commodified World.* Dü. Peter Kivisto. Sage, Los Angeles.

Melnikov, A. ve J. M. Johnson. (2012). *Existential and Sociological Interpretations of the Concepts 'Situation' and 'Context'*. Dü. Carolina Nuti, Andrea Salvini ve David Altheide. Franco, Moscow.

Robins, R.H. (2004). 'Malinowski, Firth and the ''Context of Situation''.' *Social Anthropology and Language* içinde. Dü. Edwin Ardener. Routledge, London.

Toklu, O. (2015) Dilbilime Giriş. Akçağ, Ankara.

De Beaugrande, R. ve W. Dressler. (2002). *Introduction to Text Linguistics*. Dijital Versiyon.

Halliday, M.A.K. ve R. Hasan. (1989). *Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-semiotic Perspective*. Oxford University Press, Newyork.

Langendoen, D.T. (1967). ‘On Selection, Projection, Meannig and Semantic Content.’ *Working Papers in Linguistics 2.*Ohio State University Press, Ohio.

—. (1968). *The London Schools of Linguistics*. The MIT Press, Massachussetts.

Malinowski, B. (1948). *Magic, Science and Religion and Other Essays*. The Free Press, Illinois.

Hatim, B. ve I. Mason. (1997). *The Translator as communicator*. Routledge, London.

İmer, K., A. Kocaman, A. S. Özsoy. (2001). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Karaağaç, G. (2005). ‘Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık’ *Dil, Tarih ve İnsan* içinde. Akçağ Yayınları, İstanbul.

Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Murphy, L. (2010). *Lexical Meaning.* Cambridge University Press, Cambridge.

Nerlich, B. (2003) 'Polysemy: Past and Present.' *Polysemy: Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language* içinde. Mouton de Gruyter, Berlin.

Neubert, A. ve G. M. Shereve. (1992). *Translation as Text*. The Kent State University Press, Ohio.

Nunberg, G. (1979). "The non-uniqueness of semantic solutions: Polysemy." *Linguistics and philosophy* 3.2: 143-184.

Pethö, G. (2001). ‘What is Polysemy? A Survey of Current Research and Results.’ *Pragmatics and Flexibility of Word Meaning* içinde. University of Debrecen Press, Amsterdam.

Polguère, A. (2015). "Lexical Contextualism: The Abélard Syndrome." *Language Production, Cognition, and the Lexicon* içinde.

Recanati, F. (2004). Literal Meaning. Cambridge University Press, Cambridge.

—. (2017). "Contextualism and polysemy." Dialectica 71.3.

Uçar, A. (2009). *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık: Uygunluk Kuramı Çerçevesinde Bir Çözümleme*, doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Uğur, N. (2007). *Anlambilim: Sözcüğün Anlam Açılımı*. Doruk Yayımcılık, İstanbul.

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*. Papatya Yayıncılık, İstanbul.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Taranan Eser Listesi

Erdem, R. ve N. Güngörmüş. (2009). *Korkuyorum Anne İnsan Nedir ki…*Metis Yayınları, İstanbul.

Ek 2: Terim Dizini (Türkçe)

açıklaştırma (disambiguation)

aktarmalar (metaphor)

anlam bulanıklığı (ambiguity)

anlam daralması (narrowing)

anlam genişlemesi (broadening)

argolaşma (slang)

bağdaşık (coherent)

bağlam bağımlılık (contextualism)

bağlamı (context)

bağlaşık (correlative)

benzetme (simile)

çok anlamlılık (polysemy)

çok isimli (manynamed)

damıtım (distillation)

doğal dil işleme (natural language processing)

dramacı yaklaşım sosyolojisi (dramaturgical sociology)

durum (situation)

durumsallık (the context of situation)

eşadlılık(homonymy)

ezgi düzenine (intonation patterns)

geleneksel (conventional)

gelenekselleşme (conventionality)

genelleşme (generilazition)

göndergesel değişkenlik (referential variation)

hedef (goal)

ilkel (primitive)

izlenim yönetimi (impression management)

jest (gesture)

kültürel bağlam (the context of culture)

mecazlaşma (figure)

olay (occurrence)

öz sunum (self presentation)

sekans (sequence)

sosyal aktör (social agency)

sosyal etkileşim (social interaction)

sosyal ilişki (social relations)

sosyal kuruluş (social establishment)

söylem alanı (the field)

söylem biçemi (the tenor)

söylem kipi (the mode)

söz eksiltme (utterance ellipsis)

sözcük türü değişmesi (grammaticalization)

sözel çevre (verbal environment)

sözel çevre (verbal environment)

sözlerin (utterance)

sözlükselbirim (lexical item)

şaka yollu ifade (jokes)

tefsir (commentary)

tek anlamlı (monosemic)

tikelcilik (particularism)

üretken (generative)

üretken (generative)

yeni öge (neogolism)

Ek 3: Terim Dizini (İngilizce)

ambiguity (anlam bulanıklığı)

broadening (anlam genişlemesi)

broadening (anlam genişlemesi)

commentary (tefsir)

context (bağlam)

contextualism (bağlam bağımlılık)

conventional (geleneksel)

conventionality (gelenekselleşme)

correlative (bağlaşık)

disambiguation (açıklaştırma)

distillation (damıtım)

dramaturgical sociology (dramacı yaklaşım sosyolojisi)

figure (mecazlaşma)

generative (üretken)

generilazition (genelleşme)

gesture (jest)

goal (hedef)

grammaticalization (sözcük türü değişmesi)

homonymy (eşadlılık)

impression management (izlenim yönetimi)

intonation patterns (ezgi düzeni)

jokes (şaka yollu ifade)

lexical item (sözlükselbirim)

manynamed (çok isimli)

metaphor (aktarmalar)

monosemic (tek anlamlı)

narrowing (anlam daralması)

natural language processing (doğal dil işleme)

neogolism (yeni öge)

occurrence (olay)

particularism (tikelcilik)

polysemy (çok anlamlılık)

primitive (ilkel)

referential variation (göndergesel değişkenlik)

self presentation (öz sunum)

sequence (sekans)

simile (benzetme)

situation (durum)

slang (argolaşma)

social agency (sosyal aktör)

social establishment (sosyal kuruluş)

social interaction (sosyal etkileşim)

social relations (sosyal ilişki)

the context of culture (kültürel bağlam)

the context of situation (durumsallık)

the field (söylem alanı)

the mode (söylem kipi)

the tenor (söylem biçemi)

utterance (söz)

utterance ellipsis (söz eksiltme)

verbal environment (sözel çevre)

coherent (bağdaşık)